

FILOZOFSKA FAKULTETA V LJUBLJANI
PZE ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI

~~Vn II 606~~

Посебни отисак.

АРХИВ

ЗА

АРБАНАСКУ СТАРИНУ, ЈЕЗИК И ЕТНОЛОГИЈУ

УРЕДНИК

Х. БАРИЋ

ПРОФ. УНИВ. У БЕОГРАДУ

КЊИГА I, СВ. 1—2.

БЕОГРАД

1923

Садржај I. књиге.

Страна

Расправе и грађа:

<i>P. Skok</i> : Studije iz ilirske toponomastike	1
<i>K. Treimer</i> : Zur Rückerschliessung der illyrischen Götterwelt und ihre Bedeutung für die südslawische Philologie	27
<i>N. Jokl</i> : Zur albanischen Sprachgeschichte	34
<i>V. Ђоровић</i> : Одношаји између Црногораца и Албаније у почетку XVIII. века	47
<i>Гл. Елезовић</i> : Једна арнаутска варијанта о боју на Косову	54
<i>В. Чајкановић</i> : Мотиви прве арнаутске песме о боју на Косову	68
<i>К. Ошћир</i> : Illyro-Thrakisches	78
<i>Х. Барућ</i> : Етимолошки и граматички прилози	138
<i>R. Nahtigal</i> : O elbasanskem pismu in pismenstvu na njem	160

Ситнији прилози:

<i>Вл. П. Пејковић</i> : „Арбанаски пирг“ у Хиландару	196
<i>Т. Р. Ђорђевић</i> : Арнаути у Србији	197
<i>В. Ђоровић</i> : Напомене о албанским траговима у Херцеговини	201
<i>Н. Варић</i> : Ima li čakavskih pozajmica u arbanaskom?	205

Критика:

<i>Х. Барућ</i> : Norbert Jokl, Albanisch y Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer Begründung durch Franz Bopp	207
<i>Х. Барућ</i> : Max Vasmer, Studien zur albanesischen Wortforschung	213
<i>P. Skok</i> : Norbert Jokl, Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen	218
<i>P. Skok</i> : M. Lambertz, Italoalbanische Dialektstudien	227
<i>Dr. С. Трухелка</i> : Maximilan Lambertz, Albanische Märchen	229
<i>Х. Барућ</i> : Norbert Jokl, Vuks albanesische Liedersammlung	231
<i>Сив. Сиванојевић</i> : Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia	235
<i>В. Ђоровић</i> : Anonymi descriptio Europae orientalis	236
<i>Н. Вулић</i> : С. Praschniker und A. Schober, Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro	238
<i>Н. Вулић</i> : Camillo Praschniker, Muzakhia und Malakastra	241

Pr. II. 606

O elbasanskem pismu in pismenstvu na njem.

I.

Vprašanje o elbasanskem pismu in pismenstvu na njem tvori v albanologiji (albanski filologiji) svojevrsten zanimiv in važen problem, ki pa še daleko ni od vseh strani osvetljen in razrešen.

Kakor znano, je zasledil t. zv. elbasansko staroalbansko pismo tedanji avstrijski vicekonzul v Janini dr. F. G. pl. Hahn, katerega prvo sporočilo o tem se je prebralo na seji filozofsko-historičnega razreda dunajske akademije znanosti 28. novembra 1849. leta: »Tekom mojega dela o albanskem jeziku sem slišal o abecedi, ki je na nekih krajih v rabi za cerkvene spise. Ker omenja Crispini v pripomnji k spisu o albanskem jeziku to pismo kot zelo staro, sem se na vse načine potrudil, da ga dobim v svoje roke. Pred kratkim se mi je to posrečilo; prejel nisem samo abecede, temveč tudi ž njo pisan rokopis, prevod grških homilij, ki pa bo težko starejši nego 50 let, ker mož, ki je to v svoji mladosti prepisal, še živi. Prvi pogled na to abecedo je bil za me povsem tuj, zdelo se mi je, da se od vseh znanih daleč oddaljuje. Poblížja raziskava pa je podala najzanimivejše rezultate. Vsa abeceda sestoji iz 52 znamenj, stoje pa v redu, ki nima nič skupnega z nam običajnim in ki spominja, četudi le od daleč, na arabski. Po izločitvi najmanjše 13 dvojnih (sestavljenih) črk preostane 39 enotnih (nesestavljenih) znamenj.«¹

¹ Sitzungsberichte der philos.-hist. Cl. der k. Akad. der Wissensch. Wien III. Bd. Jahrg. 1849, H. 6—10, str. 262—263. — Da od Crispinija omenjeno albansko pismo ni identično z elbasanskim, sledi že iz pripomnje G. Crispinija same (Memoria sulla lingua albanese, Palermo 1836, str. 126): »Esiste anche un alfabeto ecclesiastico composto di trenta lettere, le quali sono assai rassomiglianti ai caratteri fenici, ebraici, armeni e palmireni, alcune alla scrittura geroglifica jeratica, poche ai caratteri bulgari e mesogetici, ma vi manca ciò che la nostra curiosità vi cercherebbe di preferenza, cioè la rassomiglianza al carattere pelasgo ed etrusco e runnico. — La scrittura non è già astiforme, ma vi predomina la linea retta, come nè manuscritti greci, perciò noi crediamo che nella forma attuale essa sia l'opera dei preti cristiani o nel secondo secolo all'occasione della introduzione del cristianesimo, o nel nono quando la Missa cristiana d'Albania fu definitivamente congiunta alla Missa romana. Questo alfabeto però contiene alcuni elementi di alphabeti infinitamente più antichi usati

Sledeče l. 1850. je poslal Hahn dunajski akademiji že spis »Bemerkungen über das albanesische Alphabet,«² v katerem se bavi predvsem z analizo oblike črk. V § 1. stoji abeceda v sledečem redu:³ *a, e, i, o, u, ü, ε, s, z, ts, dz, ndz, v, l, l', k', k, x, r, r̄, f, δ, m, j, g, ng, ḡ, nḡ, γ, ps, h, χ, χ', t, d, nd, θ, b, mb, p, n, tš, dž, ndž, št, š, ž, št, te, n, as, ω*. V § 9. pravi Hahn, da red abecede ni stalen in da naštevajo drugi znamenja v drugačnem redu. Niso mu pa te razlike še znane. V § 11. se peča z vprašanjem, ali je od njega odkrita abeceda stara ali nova. To vprašanje, pravi, tvori brez dvoma najzanimivejšo točko preiskave. Za domnevo, ki bi bila, kakor priznava Hahn sam, sama na sebi pač naravnnejša, da je to abecedo v novejšem času sestavil kak albanski učenjak za svoj materin jezik, mu govore sledeči razlogi: 1. okoliščina, da je nekaj let pred Hahnovim odkritjem res napravil tak poskus Albanec »Hundekukje« (nemški »Rothnase«), ki ni imel, kakor se zdi, nobene slutnje o eksistenci elbasanskega pisma;⁴ 2. stara navada Alban-

in Illiria, in Macedonia ed in Epiro. — Malte Brun, Geographia universale, tomo I, pag. 25. sq. Milano 1828.« V francoski izdaji Malte-Brunovega dela »Géographie universelle« (t. VI, str. 215) stoji po L. Geitlerja, Die albanesischen und slavischen Schriften (Wien 1883, str. 62): »il lui manque, ce que notre curiosité y chercherait de préférence, le caractère pélasge, étrusque ou rounique; ce n'est pas une écriture hastiforme; c'est le roseau des manuscrits grecs qui en est le trait dominant...« Od kod je Malte-Brun črpal svoje sporočilo, ne vemo. Med neapoljskimi Albanci — med južnoitalskimi je bil tudi G. Crispi nekaj direktor njih občin — je D. Camarda, kakor poroča Geitler l. c.; brez uspeha iskal kako nacionalno pismo.

² Sitzungsberichte der philos.-hist. Cl. der k. Akad. der Wissensch. Wien, Bd. V, Jahrg. 1850, H. 6—10, str. 841 sl. Izšlo je to tudi v posebnem ponatisu (prim. Hahn, Albanesische Studien, str. 298).

³ Hahnovo nerodno in za nas dandanes tudi nenavadno transkripcijo črk zamenjujem z običajno v albanologiji G. Meyerja. Te se poslužujem tudi dalje doli v drugih slučajih. V gornjem redu črk je nekaj več znamenj, nego jih je potreba za albanske glasove in nego jih nudi Meyerjeva transkripcija.

⁴ Hahn misli tu na poskus Būthkuk'ev: *Νέον ἀλβανικὸν ἀλφαβητάριον ἦτοι τὰ πρῶτον νεοφάνη ἀλβανικὰ στοιχεῖα γραμμάτων σχεδιασθέντα καὶ εἰς φῶς ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ ἐφευρέτου αὐτῶν Ναοῦ Π. Βευνλχαρτζή ἐκ Βοθηκοῦσιον τῆς Κολωνίας 1844. Πρόχειρον ἀλβανικὸν ἀλφαβητάριον*. Prim. Anzeiger der philos.-hist. Cl. der k. Akad. der Wissensch. Wien, Jahrg. 1901, Nr. IX, str. 59. Ime piše Hahn v Albanesische Studien in po njem tudi drugi kakor Geitler ali Faulmann »Būthakukje“; G. Pekmezi v Anzeiger l. c. piše Bythakuc, v Albanische Bibliographie (Wien 1909, str. 27) pa stoji »Naum P. Večlhardzhi iz Vithkuč-a v Koloñi“. G. Weigand v slovarju pri »byth-a“ opozarja na »bith (byth) m“. Po naslovu v knjižici, ki sem jo svojčas sam videl, bo pač najpravilnejše »Naum P. Vek'ülhardži iz Būthkuk'-a v Koloñi“. Koloña je pokrajina južno od Devola in Korče. Glede Vek'ülhardži prim. v Weigandovem

cev, dopisovati si s tajnimi znaki (šiframi);⁵ 3. neverjetnost, da bi bila tolika vrsta znakov ohranila svoje oblike skozi kakih 90 generacij v taki čistosti, da se še dandanes lahko spoznajo njih prototipi; 4. popolna primernost abecede za sedanjo rabo, tako da ni v njej niti najmanjšega arhaizma in niti enega znaka preveč ali premalo, nego je potrebno za pisavo albanškega jezika, kakor se sedaj govori;⁶ 5. konsekventni, skoro organski razvitek znakov za sorodne konzonante (»mutae«) iz jedne osnovne misli.

Kljub tem razumnim lastnim pomislekom pa se je Hahn le odločil za visoko starost elbasanskega pisma, tako celo, da je videl v njem starejšo hčer fenikijskega in sestro pragrškega alfa-beta (gl. str. 863). Na str. 853 sl. primerja elbasansko pismo s fenikijskim in pragrškim ter prihaja do zaključka, da je 1. elbasansko pismo kakor grško iz fenikijskega in da se 2. elbasansko pismo v mnogih oblikah ožje naslanja na prototip nego grško. Ti zaključki še bolj začudijo z ozirom na to, kar je mogel Hahn dognati glede ožje domovine elbasanskega pisma in tradicije o njem. V § 12. pripoveduje, da je to pismo doma le v Elbasanu. V Draču in Škodri⁷ je ravno tako nepoznano kakor v vsej Toske-

slovarju (Lipsko 1914) vek'il' in hardž, kar je oboje iz turškega; Hahn je pozna Būškuk'a le po A. Auer-ja „Die Schriftzeichen des gesammten Erdkreises in 104 Alphabeten“ (Wien 1847). Geitlerju l. c. str. 62. ni jasna zveza med Būškuk'em ter knjižico „tiskano 1844. l. v Bukarešti od nekega Albanca Naum Hartsa iz Gorcha (Goritz) v zapadni Macedoniji.“ Sam je ni mogel dobiti, posnema pa podatek po D. Camarda, A Dora d'Istria gli Albanesi str. 9, in A. Dozon, La langue chkiye str. 169. Būškuk'ovo, obenem pa tudi elbasansko pismo je reproducirano med dr. pri C. Faulmannu, Das Buch der Schrift,⁸ Wien 1880, str. 181—182.

⁵ O nekem takem tajnopisu iz južne Albanije poroča Hahn na str. 867. Pojasnil mu ga je eden iz najuglednejših vodij iz Argyra, »Vrastron Veso bej iz rodbine Alisot Pašalidov.« Njega je v mladosti naučil tej pisavi njegov domači učitelj, neki hodža, rodom Albanec. Tajnopis se je v rodbini podedoval, pa se ga je bej posluževal v dopisovanju s sorodniki. Reprodukcijsko glej poleg Hahna tudi pri Faulmannu na str. 182.

⁶ Izvzeti bi bilo treba seveda le znake, ki so po nepotrebnem prevzeti iz grškega alfabeta in ki tvorijo v splošnem plus proti G. Meyerju.

⁷ Za katoliške Albance je priredil Blanchus (Dictionarium latino-epiroticum, Romae 1635) latinsko abecedo, ki jo je pomnožil z nekimi posebnimi znaki. Prim. Archiv f. slav. Philol. Bd. XXI, 1899, str. 216. Tam je podan tudi pregled vse velike pestrosti v zaznamovanju albanskih glasov pri domačih in tujih piscih. Za Toske je obogatil latinsko abecedo s posebnimi znaki Sami bej Frašeri (prim. Abetare e g'uhese šk'ip. Bukurešt 1885). Tabelačni pregled nekaterih načinov zaznamovanja albanskih glasov z latinskimi in grškimi, pomnoženimi in nepomnoženimi znaki podava tudi Miklošič, Albanische Forschungen

riji (Epiru); le v južnem sosedstvu v Beratu ga baje tu in tam razumejo in vporablajo. Kako je s Krojo in vzhodno Gegerijo, še ni mogel izvedeti. V Elbasanu se vporaba abecede po Hahnu ni omejevala samo na cerkvene svrhe, rabili so jo tam tudi trgovci v dopisovanju z odsotnimi rojaki ter so vodili celo svoje knjige v tej pisavi. Tradicija jo veže, pravi Hahn, z nekim učiteljem tamošnje grške šole,⁸ po imenu Theodor, ki je bil obenem mestni pridigar in zelo učen mož. Vendar se ne ve, ali je on prvi prinesel abecedo v Elbasan. Ta mož baje ni prevel v albanščino samo novega, temveč tudi stari zakon sv. pisma (po septuaginti, kajti hebrejščine ni razumel) ter se je sploh pečal z ustvaritvijo pismenega jezika, ki bi bil skupen med seboj zelo se razlikujočim narečjem. Na žalost so sorodniki po hudi kužni epidemiji iz strahu pred zopetnim okuženjem sežgali vse njegove spise. Sodeč po starosti njegovih za časa Hahna živečih sorodnikov je umrl najbrže proti koncu XVIII. stol. Študiral je v Moshopolju, 10 ur vzhodno od Berata.

Tu vriva Hahn ekskurz o Moshopolju, kar je brezdvomno upravičeno, ker je Moshopolje kot nekdanje žarišče ne le srednjealbanske, temveč centralnobalkanske kulture sploh soglasno s tradicijo gotovo v zvezi s postankom elbasanskega pisma. Zato pa je za nas tudi vse zanimivo, kar se tiče Moshopolja, o katerem nam je razmeroma tako isto malo znano kakor o elbasanskem pismu. Hahn pripoveduje o Moshopolju sledeče. Moshopolje je

I 14 (Denkschriften der. k. Akad. der Wissensch. Philos.-hist. Cl. Bd. XIX. Wien 1870, str. 350). Da se tudi v novejšem času in pri narodih že s kolikor toliko razvito književnostjo morejo pojavljati poskusi uvedbe novih abeced ali grafičnih sistemov, za to podajajo lep primer Slovenci, ki so imeli ok. 1840. l. kar štiri različne pisave — bohoričico, metelčico, danjšico in gajico —, tako da se je vnela celo srdita »abecedna vojska«, ki ji ni posvetil le učenjak kakor M. Čop duhovite razprave »Slovenischer ABC-Krieg«, temveč tudi pesnik kakor F. Prešeren satirični sonet o »Kaši«. Sicer pa tvori ravno orient klasična tla za vse mogoče pisave, pri čemer so Slovani udeleženi z dvema, glagolico in cirilico.

⁸ Ta krščanska šola je poleg elementarne šole postojala v Elbasanu po Hahnu od pamti veka. Vzdrževali so jo iz pobožnih ustanov. Institucija je bila pač podobna grškim in balkanskorumunskim, o katerih bomo še govorili in o katerih piše n. pr. V. Gjorgjević, Grška i srpska prosveta, Beograd 1896, str. 86 sl. Za časa Hahna je imela elbasanska šola dva učitelja in 50—60 učencev. Učni predmeti so bili: grščina, zgodovina, geografija in geometrija. V. Janini se je n. pr. v šoli bratov Marucev (1742—1797) predavalo o logiki, metafiziki, fiziki, algebri, geometriji in matematiki (V. Gjorgjević l. c. str. 89).

bilo do sredine XVIII. stol. najizobraženejše mesto v vsej Albaniji; imelo je od časov srednjega veka znamenito šola in celo tiskarno. Šola je baje zacvetela posebno po nekih izvrstnih carigrajskih učenjakih, ki so bežali tje po padcu svojega rojstnega mesta. Podjetni moshopoljski prebivalci so se selili v vsa svetovna trgovska mesta in tisti, ki jim je bila v tujini sreča mila, so redko pozabili na šolo v domovini. Ko pa je začel sredi XVIII. stol. napredovati islam ter neznosno pritiskati na bogato krščansko mesto, so vsi premožni prebivalci skupno sklenili, da zapuste kraj in vzemo tudi rodbine s seboj, ki so sicer po krajevnem običaju ostajale vedno v domovini. Tako se je razpršila ta občina na vse kraje sveta in mesto je propadlo. Sporočilo mu pripisuje za časa razcveta ne manj nego 12 tisoč hiš, sedaj jih je baje 200—300.

Nekaj več razen omenjenega pove o Moshopolju C. Jireček.⁹ Bilo je prvo med štirimi balkanorumunskimi mesti, ki so nastala za časa turškega gospostva in razen enega propadla za časa Krdžalijev.¹⁰ Ta metropola vlaških trgovcev, po imenu »Moshopolis« ali »Voskopolis«, je ležala v srednji Albaniji na južnem robu jezer bogate korčanske kotline, nekako dve uri zahodno od Korče, ter se je odlikovala po krasni okolici in svežem gorskem zraku; bila je tudi poletna prestolnica metropolitov iz Berata in Drača. Dasi stavlja tradicija ustanovitev mesta na začetek XVI. stol., vendar nahajamo že v drugi polovici XV. stol. v velikodevolski pokrajini razrušeno mesto Veskop, ki je gotovo identično z Voskopolis.¹¹ Dasi je bilo meščanstvo, ki se je po večini pečalo s karavansko trgovino, vseskozi rumunsko, se je grščina gojila kot pismeni jezik. Z orjaškimi koraki je napredovalo Moshopolje v velikosti, bogastvu in izobrazbi. Na začetku XVIII. stol. se je tam nahajala nele znamenita šola, temveč celo grška

⁹ C. J. Jireček, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876, str. 457 sl.

¹⁰ O Krdžalijih gl. C. Jireček, l. c. str. 482 sl.

¹¹ Prim. J. C. v. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. Wien 1867, str. 292. Na priloženi karti ni Moshopolja, pač pa na karti pri »Albanesische Studien«. Današnje »Muskopol'e« beleži J. Cvijić v Geološkem atlasu Makedonije i Stare Srbije (Beograd 1903) na karti »Ekskursije po Staroj Srbiji i Makedoniji«. V uvodu h knjigi »Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I« (Beograd 1906), kjer je opisan potek ekakurzij, Cvijić o Moshopolju ne govori posebe. V albanski pisanem zemljepisu „*Deškrone* prej S. H. F. (t. j. *Sami bej Frašeri*), Bukurešt 1888, str. 119. stoji: „*Voskopoja, pšat i-mađ, k'e ka k'ens k'üet i tšk'ua-re, ka pasure eđe ne štüptore, me 1100 ñeres*“.

tiskarna; knjige, tiskane *παρὰ Γρηγορίου ἱερομονάχου τῷ Κωνσταντινίδῃ ἐν Μοσχόπολει* (1740 sl.), so sedaj zelo redke.¹² Uničili, izropali in požgali so to najizobraženejšo mesto turške notrajne pokrajine hajduški Krdžaliji.

V. Gjorgjević govori o moshopoljski šoli in tiskarni v sledeči zvezi:¹³ »U gorňoj Arbaniji nalazimo škole u mnogim monastirima, naročito u *Ἱερά μονή* i u monastiru sv. Nauma, u Beogradu (Beratu), u Korici, Ahridi, Siptiki. Najvažnija škola ovoga kraja bila je u Moshopolisu, gde je 1710 osnovana i štamparija. Blagodareći baronu S. Sini, koji je odatle rodom, škola tu postoji i danas. — Po kazivañu g. St. Novakovića među priložnicima te škole bio je i naš knez Miloš.«

»Pripomnjam o albanskem alfabetu« je Hahn priložil tudi litografiran list geškega prevoda grškega horologija, neke vrste brevirja, kakor pravi, ki ga je poleg več alfabetov vporabil za določitev znakov in o katerem govori že v svojem prvem sporočilu. O možu, ki je to v svoji mladosti prepisal, se tu bolj negotovo izraža, da »b'a je še živi«, pa bi tedaj rokopis ne bil starejši od 50 let. Misli tudi, da je mogoče razlikovati v rokopisu dve roki, od katerih naj bi bila starejša na priloženem faksimilu. Faksimile obsega dve strani in 4° z 20 + 21 vrstami teksta.

V velikem delu o albanskih stvareh govori Hahn o elbasanskem pismu v petem poglavju prvega zvezka.¹⁴ V obče je to ponatis prejšnje razprave, »Pripomenj«, ter se le v nekaterih podrobnostih razlikuje od nje. Pri primerjanju elbasanskega pisma s fenikijskim mu je sekundiral paleograf I. Franz, kakor se pri-

¹² Prim. tiska, ki se navajata v Anzeiger der philos.-hist. Cl. der k. Akad. der Wissensch. Wien, Jahrg. 1901, Nr. IX. str. 64.: a) *Ἀκολουθία τῶν ἁγίων καὶ ἱσαποστόλων ἐπὶ τῶν φωστῆρων τῆς Βουλγαρίας καὶ Δαλματίας, Κροίλλον, Μεθοδλον, Κλήμεντος, Ναούμ, Γοράσδοнос, Ἀγγελλαριον καὶ Σάβα, τὴν πρῶτον τυπωθεῖσα συνεργεῖα ἐπιμελεῖα καὶ δαπάνη τῶν κερῶν Ἀνδρέου πατῆ Ἰωάννου πατῆ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Ἀναστασίου διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν, ἀφιερωθεῖσα τῇ αὐτῶν πατρίδι ἐχούση ἀντιλεητορίας καὶ προστάτας τοῦς ῥηθέντας ἁγίους πατέρας δι' ἕξραν αὐτῶν ἐλλείβειαν, διορθωθεῖσα δὲ ὡς ἐφικτόν, ἐξ ὧν πρότερον εἶχε σφαλμάτων, χειρογραφεῶν ὄντων τῶν πρωτοτύπων καὶ πεπαλαιωμένων. — b) Μηνὴ Ἰουλίῳ ἱζ'. Ἀκολουθία τῶν ἁγίων ἐπιταρθμων, ποιηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Γρηγορίου Μοσχόπολιτου. Oba tiska je našel Gj. Pekmezi v knjižnici samostana sv. Ivana Vladimira pri Elbasanu, a v tisku so znaki in ligature, ki se povsem identično ponavljajo tudi v elbasanskem pismu, n. pr. v prvem naslovu ligatura za *st* v *φωστήρων*.*

¹³ Prim. I. c. str. 90.

¹⁴ I. G. v. Hahn, Albanesische Studien. Jena 1854. I, str. 280 sl.

poveduje v pripomnji na str. 281 in kar je vporabljeno v § 7. O razvrstitvi črk pravi tu v § 9., da je slišal v Elbasanu, da ni popolnoma stalna in da naštevajo nekateri dva ali tri znake v različnem redu; ni pa mogel izvedeti teh razlik. Kot § 12. je tu vključen povsem nov odstavek »Historische Spuren«, a prejšnji § 12. o domovini abecede sledi sedaj kot § 13. V novem paragrafu govori Hahn o pismenih pri starih Grkih in Pelazgih ter opisuje možnost historične veze elbasanskega pisma z njimi. V paragrafu o domovini pisma je nekaj malih izprememb in dodatkov. O uporabi pisma pravi, da se ga poslužuje v eč trgovcev, da pa bi število vseh oseb, ki so ga večje, težko prekoračile 50. O Teodorju se pripoveduje, da se ne ve, ali si je on izmislil pismo, ali ga je le prvi prinesel v Elbasan. Rokopise je Hahn brez uspeha iskal v Elbasanu; dva zvezka, eden s 7, drugi z 12 kvartnimi listi, odlomki geškega prevoda grškega horologija ter na foliopolni pisani geški prevod odlomka iz evangelija Joanovega, je vse, kar je mogel zaslediti. O piscu pravi tu: Mož, ki je b a je pisal do zdevno starejše v svoji mladosti, še živi, noben teh rokopisov ne bi bil tedaj starejši od 50 let. § 14. je dodan litografiran faksimile iz odlomka prevoda evangelija Joanovega. S tretjo besedo na koncu prve vrste se pričinja c. XVI. Vseh vrst je 19. Faksimile je izdan tudi v tisku s Hahnovo transkripcijo ter paralelnim tekstom iz prevoda Novega zakona po škofu Gregoriju.¹⁵ O tem prevodu govori Hahn v predgovoru k drugemu zvezku svojih »Albanesische Studien«. O narečju geškega prevoda pravi, da je zelo »purificiran« ter približan toškemu.

Za Hahnom se je obširno bavil s paleografsko analizo elbasanskega pisma slavist in paleograf prof. L. Geitler,¹⁶ ker je bil mnenja, da je iz njega potekla Konstantinova glagolska azbuka, kar pa je seveda slovanskega filologija odklonila kot povsem nevtemeljeno in nedokazljivo.¹⁷ V svrhe študija je Hahn prepustil

¹⁵ *Ἡ καινή διαθήκη τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διγλωττος, τούτέστι γραικικῆ καὶ ἄλβανητικῆ. Ἐπιστολὰ Γρηγορίου, ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἐββόλου. Κορφοί. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς διοικήσεως. 1827.*

¹⁶ L. Geitler, Die albanesischen und slavischen Schriften. Mit 25 phototypischen Tafeln. Wien 1883.

¹⁷ Prim. V. Jagić, Archiv für slav. Philol. VII, str. 444—479 ter id., Otčet o prisuzdeniji Lomonosovskoj premiji v 1883 g. s priloženjem četyreh kritiko-paleografičeskikh statej (Sbornik otděl. russ. jaz. i slovesn. imp. akad. nauk t. XXXIII, No. 2, str. 113—189, Sanktpeterburg 1884). Zadnje je izšlo tudi v posebnem odtisku. — Radi popolnosti naj se omeni tu še poskus Blau-ey

Geitlerju oba odlomka iz horologija, ki ju je Geitler potem v soglasju s Hahnom prepustil prejšnji dvorni knjižnici na Dunaju. Razen tega je Geitler prejel tudi dva alfabeta (na str. 47. pravi — tri). Odlomka iz horologija sta napravila na Geitlerja vtis, da sta starejša, nego je sklepal Hahn. Pri tem govori Geitler pomotoma o 80 letih, med tem ko je Hahn trdil le 50 let. Rokopisa pričata o izvežbanosti v pisavi; glede pisma sploh pa povdarja Geitler, da se noben iz mnogoštevilnih starih in novih poskusov, pisati albanščino z grškimi ali latinskimi črkami, ne more, kar se tiče popolnosti v izraževanju posameznih glasov, meriti s tem domačim pismom. Zadnje strani obeh zvezkov so prazne, napisane so na njih le slučajne grške in arabske peresne poskušnje. List, ki ga je izdal Hahn iz horologija, se ne nahaja v njih. Zdi se, da se je izgubil pri litografiranju. Geitler ga zato ponastiskuje ter podava tudi transkripcijo in prevod, ki ga je priredil zanj D. Camarda; ravno tako je izdal Geitler iz istega odlomka še dve strani, ki jih nahajamo tudi v faksimilu po fotografiji na I a—b. Faksimila II a—b in III a—b predstavljata štiri strani iz drugega horološkega zvezka. Na faksimilu III b je po Geitlerju menda ista roka, ki je pisala tekst iz horologija, napisala tudi del alfabeta od *a* do *j*, tedaj okoli polovice. Red je, kakor ga je določil Hahn. V jeziku horoloških odlomkov nahaja Camarda prehodni dialekt med geščino in toščino ter opozarja tudi na turške besede kakor *dūnaja* (svet), *g'ūnaf* (greh), *terezi* (tehtnica) ter *nišan* (znamenje) v Hahnovem faksimilu, iz česar bi se dalo sklepati na mladost prevoda ali recenzije; poleg tega povdarja Canarda še natančnost prevoda v razmerju z grškim tekstom.

Prve nove vesti o elbasanskem pismu je po Hahnu prinesel iz Elbasana Gj. Pekmezi, katerega je balkanska komisija dunajske akademije znanosti poslala l. 1900 v Albanijo v svrhu dialektoloških študij.¹⁸ Izbral si je iz raznih albanoloških razlogov Elbasan. Prof. V. Jagić ga je napotil, da bi se zanimal tudi za elbasansko pismo. Rezultat tega je bil v glavnem potrdilo prejšnjih sporočil, nekaj novega gradiva, v paleografskem oziru pa zaključek, pri katerem je sodeloval pisec teh vrst, da je elbasansko pismo individualno stilizirano grško kurzivno pismo XVIII. stol.

(Zeitschr. der morgenländ. Ges. XVII, str. 666 sl.), razložiti elbasansko pismo iz Iykijškega. Gl. Geitler, l. c. str. 3.

¹⁸ Prim. Anzeiger der philos.-hist. Cl. der k. Akad. der Wissensch. Wien. Jahrg. 1901, Nr. IX, str. 39 sl.

Nekateri znaki so naravnost brez izpremembe prevzeti. Zdi se, da je ta zaključek sedaj splošno sprejet v znanosti.

Kar se tiče vnanje zgodovine elbasanskega pisma, izvemo najprej o nekem učitelju Demetriju Andreju Pini (»Pinac«), rodom Elbasancu, ki je tedaj pred nekimi leti umrl v starosti 27 let, da je v svojih rokopisih poleg frašerjske in grške pisave vporabljal tudi elbasansko pismo ter tudi druge učil pisati na njem. Pinovo rokopisno gradivo, ki ga je našel in dobil v roke Pekmezi, obsega nad dvajset cerkvenih govorov (fjal'), prevode bizantinskih cerkvenih pesmi, odlomke prevodov iz grških in latinskih klasikov, poskus elbasansko-geške gramatike in odlomek slovarja. Od tega so neki cerkveni govori in neke cerkvene pesmi, en zvezek in več listov, napisani v elbasanskem pismu. Hрани to menda še vedno Pekmezi. Jezik Pinov je po Pekmeziju pravilen in pristno elbasanski. Glede karakteristike Pinovega literarnega dela je zanimivo opozoriti na njega ozko zvezo z grškim in toškim svetom. Prvo je umljivo vsled pripadnosti h grški cerkvi, drugo vsled sosedsko bližnjih stikov s toškim jugom, h kateremu tvori Elbasan prehod in v katerem je tako isto centralno ležeči Berat Elbasanu sosedni brat.¹⁹ Navedena označba ima tudi za Tođerjevo delo — đaskal' Tođer je v Elbasanu ime za Hahnovega »Theodorja« — svoj pomen, ker je za njega v XVIII. stol. moralo oboje še v višji meri veljati nego za Pino koncem XIX. stoletja. (Ime Tođer sem tako slišal v Elbasanu; sicer pravijo katoliki Gegi Teodori, pravoslavni, zlasti Toski, pa *theodori*, *thodori* in *thedori*.)^{19a}

Vesti, ki se tičejo postanka elbasanskega pisma in tradicije o njem, so po Pekmeziju sledeče. V Elbasanu ga je posetil nad 80 let star menih Parthenij iz samostana sv. Ivana Vladimira, oddaljenega eno uro od Elbasana. Ta je bil za bivanja Pekmezijevega v Elbasanu najbrže najstarejši mož, ki je pisal elbasansko pismo. Naučil se ga je, kakor je pripovedoval, od nekdanjega učitelja v Elbasanu in poznejšega igumena v samostanu sv. Ivana Vladimira, Camblaka, Tođerjevega učenca in naslednika. Ta je Partheniju tudi povedal, da je Tođer sestavil pismo ter ga prinésel iz Moshopolja, kjer je študiral. Vporabo pisma je našel Pek-

¹⁹ Prim. Anzeiger l. c. str. 54 omenjeno knjižico z okoli 100 elbasanskimi in berátskimi pesmimi ter dejstvo, da je elbasansko pismo zašlo le še v Berat.

^{19a} Prim. Kalendar i šok'nise „Dija“ per vjeten 1906 in Kalendar i Kombiar 1908 (Sofje 1908).

mezi že v izumiranju. Grafika Kristoforidija in Frašerija sta ga potisnila v stran. Le malo oseb, nekaj trgovcev in jedna žena, od katere je Pekmezi prejel nekaj poskušenj na njem, ga je še vporabljal v pismih; rabile so se tudi cerkvene pesmi, pisane na njem. Pred nedavnim časom ga je gojil posebno Pina, ki je svoje prevode cerkvenih pesmi pisal tudi na njem; posluževal se ga je pa tudi prejšnji srednjealbanski škof, rojen Elbasanec. O Tođerju se je pripovedovalo, da je prevel Sv. pismo in cerkvene knjige v albanščino, toda spise njegove so uničili po hudi kužni epidemiji iz strahu pred novim okuženjem, kar poroča že Hahn. Zgodilo se je to menda koncem XVIII. stol. Vendar je Parthenij omenil Pekmeziju, da bi bilo mogoče, da se kaj Tođerjevega še najde v samostanu, kjer se v nekem kovčegu na cerkvenem koru nahajajo poleg drugega tudi knjige in rokopisi. Pekmezi je v resnici našel v strašno zanemarjenem kovčegu, razen tega pa tudi v levem stranskem oltarju poleg grških pergamentnih listov in cerkvenih knjig tudi neke zvezke in liste, popisane z elbasanskim pismom, ki pa so pripadali različnim dobam, ker so bili vmes celo neki Pinovi govori. Starejši dobi je po Pekmeziju pripisovati tri zvezke v velikosti Hahnovih, obsegajoče po 6 do 20 listov in napisane od različnih rok. Jeden izmed njih z nekolikimi cerkvenimi pesmimi sega morda še v XVIII. stol. Drugi vsebuje starogrške basni z medvrstnim novogrškim in albanskim prevodom. Ena stran iz tega je priložena Pekmezijevemu poročilu v faksimilu (tab. II). Na koncu je napisala druga roka odlomke iz Novega zakona. Je-li pa to albanski in z elbasanskim pismom, Pekmezi ne pove, pa se tudi sam, ki sem imel tedaj Pekmezijevo gradivo v rokah, ne spominjam več nato. Ista vsebina je, pravi dalje Pekmezi, v tretjem zvezku in na raztresenih listih. Med zadnjimi je najzanimivejši po sredi pretrgan, precej zamazan list in quarto iz debelega papirja, kateremu se na prvi pogled pozna, da predstavlja med njimi najstarejši albanski odlomek. Pekmezi ga je brez dvoma stavil v XVIII. stol., menda tudi na podlagi elbasanskih zatrditev, a Parthenij je še določno izjavil, da ga je pisal (Tođer.) Na listu sta zaznamovani strani, in sicer s številoma 55 in 56, kar kaže, da je bil list del zvezka precejšnjega obsega. To se vidi tudi iz vsebine, ki obsega dve lekciji iz Pavlovega pisma Rimljanom, torej apostola. Na str. 55. stoji napisano z rdečilom: *τη γ! της α! εβδομάδος. e perpağindmeja ašte za i treta . . . mu rumet epistoliet pavlit ašte kendimi*; a na str. 56. zopet z rdečilom: *τη δ! εβδομάδος. mu rumet*

epistoliet paulit ašte kšndimi. To predpolaga za cerkveno rabo prirejen apostol z izbranimi lekcijami, torej t. zv. praksapostolar grške cerkve. Taka knjiga je mogla iziti od Tođerja, pa bi tedaj list i vsebinski i časovno potrjeval sporočilo Parthenijevo. Končno se sklada s tem po Pekmeziju še čisti elbasanski jezik, s katerim je pisan odlomek na ohranjenem listu. Spodnja polovica ene strani, katere, Pekmezi ne pove,²⁰ je priložena Pekmezijevemu poročilu v faksimilu (tab. I). Po moji določitvi obsega Rom. I 23—27. Novejši fazi elbasanskega narečja odgovarjajoči sestav elbasanskega pisma poleg oblik znakov in lokalne tradicije govori res v najsilnejši meri za sklep, da je Tođer, rojen Elbanec, učenec Moshopolja, ustvaritelj elbasanskega pisma, pa tudi glavni izvrševatelj pismenstva na njem.

Spomladi l. 1917 je pisec teh vrst popolnoma nepričakovano prejel od albanske literarne komisije v Skadru poziv, da se udeleži nekih jezikovno-znanstvenih študij v Elbasanu. Poročilo o njih in doseženih rezultatih je izšlo tudi v tisku.²¹ Ker je mogel biti pisec v Elbasanu le kratek čas, a raziskovanje o elbasanskem pismu ni spadalo v neposreden program njegove zadane mu naloge, je umevno, da se je le mimogrede dotaknil tega vprašanja ter smatral za svojo dolžnost predvsem le domačine same zanimati za stvar ter jih opozoriti, kako zanimivo in važno bi bilo, kritično zbrati z ene strani vse še dosegljive podatke o Tođerju, njegovem življenju, pismu in delu, z druge pa vso ohranjeno rokopisno ostalino na elbasanskem pismu, tvoreč sicer malo, ali velezanimivo, povsem določeno pismenstvo na njem, pa naj je že od Tođerja samega ali poznejše, zlasti od njegovih učencev in naslednikov. V nadaljnji smeri naj bi se zbralo tudi drugo v elbasanskem narečju zapisano gradivo. V poštevh prihajajoči gospodje so pokazali za stvar mnogo zanimanja; je-li se je pa v tem oziru že kaj storilo, mi še ni znano.

²⁰ Ako bi se smelo kaj sklepati iz cirilskih praksapostolarov, n. pr. samostana Šišatovca iz l. 1324. (prim. F. Miklosich, *Apostolus e codice monasterii Šišatovac, Vindobonae 1853*), — drugo mi sedaj ni pri roki — tedaj bi bila gori omenjena lekcija na prvi strani. V cirilskem apostolu si sledi iz Pavlovega pisma Rimljanom na str. 47 sl. neposredno I 21—24, I 28—32, II 1—9, II 14—29, I 7—12, po presledku zopet neposredno II 29, III 1—15, IV 17—25, V 10—16, V 17—21 itd. nepretrgoma tje do XVI 17—24, vsega skupaj 28 lekcij, za katerimi stoji pozneje še ok. 10 lekcij.

²¹ R. Nahtigal, *Die Frage einer einheitlichen albanischen Schriftsprache*. Graz 1917.

V podrobnem govorim v promemoriju, ki sem ga napisal še v Albaniji, o Toðerjevem delu sledeče (str. 15): »Po vsem videzu je hotel Toðer ustvariti albansko narodno cerkev, katera ideja ni izumrla v Elbasanu do današnjih dni. (O tem se je govorilo n. pr. v zvezi z imenom papa G'erk' (Germanos). Razen prevodov iz Novega zakona (evangelij in apostol) in katekizma, sta potekli od Toðerja tudi maša in liturgija, katero zadnjo je pisec sam videl v prepisu Anastasova, bivšega igumena samostana Šing'on, Elbasanca, kakor to vse pripoveduje cirilski pripis na zvezku. Zvezek ima Lef Nosi.« O bolgarsko-cirilskem pripisu poročam v dodatkih k promemoriju (str. 26). Pripis, ki je zelo obledel, tudi pisalo se je počez, se glasi: »Pervo pisah ja ova filada s. liturgia na albanskia jazyk ot daskala Theodora, hadži Filipova, byvšago daskala učitelja albasanskago, poslē ja prepisah, ieromonah hadži Josif hadži Anastasov, žit(elj) Albasana, byvšij igumen sv. Io(anna) u Albasana.« Pri čitanju mi je zelo manjkala dobra lupa. Važnost pripisa obstoji v tem, da se v njem prevod liturgije izrecno pripisuje Toðerju, kakor to tudi tradicija zatrjuje. V tradiciji je »daskal' Toðer « sploh še zelo znana in priljubljena osebnost. Na podlagi pripisa pa je dalje mogoče sklepati tudi na obseg in značaj cerkvenoliterarnega dela Toðerjevega, čigar osebnost in delo je v kulturno- in literaturno-historičnem, pa tudi v jezikovno-zgodovinskem pogledu v posebni meri mikavno. Ta zanimivost gre celo preko ožjega albanskega stališča kot svojevrsten pojav in pokret, ki ima gotovo zvezo z izvenalbanskimi duševnimi strujami tekom XVIII. stol. Iz ljudi, ki so še poznali pisavo, sem se seznanil z neko staro ženo. Lahko se sploh reče, da se je pismo gojilo posebno v gotovih rodbinah. Vsekako je krajnji čas, da se ugotovi, kar se še ugotoviti da, kajti ljudje, ki so kaj vedeli o tem, so bili po večini že v letih, med njimi tudi priletni samostanski igumen. To je tudi glavni povod pričujoči razpravi, da da zopet pobudo k novim študijam, opozori na zanimivost vprašanja ter posluži morda kot dobrodošel pripomoček. Iz tega razloga je podano tudi obširnejše poročilo o dosedanji literaturi predmeta.

Glede Toðerja je stavil D. Camarda²² vprašanje, ali ni morda Toðer oni Theodor Kavalliotis iz Moshopolja, ki je l. 1770. izdal

²² D. Camarda, Appendice al saggio di grammatologia comparata sulla lingua albanese. Prato 1866, str. V.

v Benetkah z grškimi črkami slovarček 1170 grških, vlaških in albanskih besed.²³ To seveda iz več razlogov ni mogoče. Po gori omenjenem pripisu se elbasanski Toðer imenuje »Filipov«, Kavalliotis pa po svoji knjigi „*Αναστασιου*“. Toðer je bil po tradiciji rodod iz Elbasana, Kavalliotis pa je nazvan v knjigi „*Μοσχοπολλιτης*“ ter „*ὁ ἐκ Μοσχοπόλεως*“. Po priimku »Kavalliotis« bi bilo mogoče sicer sklepati tudi še na Kavallo, mesto nasproti otoku Thasu. Za primer besedne tvorbe lahko navedem pri Dositeju Obradoviću »Korfiot« (z otoka Korfa) in »Maksim Larisiotski« (iz Larise),²⁴ za primer, da so tam tudi poznavalci albanskega jezika, pa na poročilo Pekmezijevo (str. 56), da je v Kavalli zbral neki gospod slovarno gradivo z ok. 45 tisoči besed. Končno prihaja tudi narečje albanskega jezika pri Toðerju in Kavalliotisu v poštev. Prvi je pisal v glavnem elbasanski geški, drugi toški. Prim. na faksimilu iz apostola v drugi vrsti »katerkambevet«, pri Kavalliotisu pod *τέσσαρες* „*katre*“ in pod *ποδάρι* „*kembε*“; prim. še pri zadnjem proti Weigandu²⁵: Kav. *ἀκέραιος i tere* — Weig. *tān*, Kav. *βελόνη g'itpere* — Weig. *g'ül'pan*, Kav. *βασιλέας mbret* — Weig. *mret (mbret)*, Kav. *βαθρακός žabe* — Weig. *žab* „*eine Froschart*“, toški džab „*Frosch*“, južnogeški bretkos „*Frosch*“ itd. Razlog iz narečja bi se seveda lahko izpodbijal s tem, da je Elbasanec Kristoforodi izdajal svoje knjige tudi toški, n. pr. Novi zakon: l. 1872. geški „*Διατα e rē . . . nde g'uhs gegenište*“, a l. 1879. toški „*Διατα é rē nde g'uhs toskerište*.“²⁶

²³ Naslov knjige je: *Πρωτοπειρία παρά τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ αἰδεσιμωτάτου διδασκάλου ἱεροκήρυκος, καὶ πρωτοπαπᾶ κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασιου Καβαλλιώτου τοῦ Μοσχοπολλιτου ξυνηθεῖσα, καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ ἐντιμωτάτου, καὶ χρησιμωτάτου κυρίου Γεωργίου Τολκονπα, τοῦ καὶ Κοσμήτορα ἐπιλεγομένου ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως. Ἐνετιμισιν ἄψο' 1770. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι.* Prim. izdajo pri G. Meyerju, Albanesische Studien IV. (Sitzungsber. der philos.-hist. Cl. der k. Akad. der Wissensch. Bd. CXXXII, Wien 1895, Abh. XII). Predgovor v knjiznici je podpisan: *Ὁ ἐν ἱεροδιδασκάλους ἱεροκλήρονε καὶ πρωτοπαπᾶς Θεόδωρος Ἀναστασιου Καβαλλιώτης δ' ἐκ Μοσχοπόλεως.* Izvodu I. Thunmanna (gl. doli prip. 27) je bil privezan tudi „Slavonsko-bolgarski“ abecednik.

²⁴ Prim. Dela Dositeja Obradovića. Peto, državno izdajie. Beograd 1911, str. 62 in 68.

²⁵ G. Weigand, Albanesisch-deutsches und deutsch-alb. Wörterbuch. Leipzig 1914. Prim. predgovor str. IV.

²⁶ Prim. še drugo R. Nahtigal, Die Frage etc. str. 16. Naslov toške izdaje je citiran po »Alb. Bibliographie«. Geško izdajo imam sam, pa ji je podrobni naslov: *Διατα e rē e Zotit ede Šel'büesit t'üne Jesu-Kristit, keðüem prej grek'istese vjeter šk'ip nde g'uhs gegenište prej Konstantinit Kristoforidit, Elbasanasit.* Konstantinopol 1872.

Dasi pa Kavalliotisa ne moremo identificirati s Tođerjem, je on vendar kot njegov sodobnik in Moshopoljec, ki je v Moshopolju v XVIII. stol. zavzemal odlično mesto in tudi igral vidno vlogo, za naše vprašanje zanimiva in važna osebnost. Na žalost do danes tudi o njem ne vemo mnogo. Je to skoro vse, kar nam poroča I. Thunmann.²⁷ Ta je tudi na novo izdal Kavalliotisov slovar (str. 181 sl.). Thunmann pripoveduje: Gosp. Theodor Kavalliotis je protopapas ali najodličnejši pridigar v Moshopolju v Macedoniji, precej obširnem mestu, nekako poldrugo geografsko miljo od Korče, kjer biva kadi, in štiri milje od Ohride, ne daleč od jezera Prespa. Prebivalci govore vsi vlaški. Je to učen mož, najučenejši v svojem narodu, ki je z uspehom študiral jezike, filozofijo in matematiko. Rojen je v Moshopolju ter sedaj okoli 46 let star. (Tedaj bi se bil rodil ok. 1730. l.) Humaniora je študiral v svojem rojstnem mestu pri Halkeju (Halkevs-u), učenem Moshopolitancu, in pri Sevastu (Sevastos-u) iz Kostura, ekonomu kosturske cerkve, filozofijo in matematiko v Janini pri učenem Evgeniju,²⁸ ki je sedaj v Petrogradu in ki je bil tedaj predstojnik šole Karag'anija (Karagjanni-ja) in Marutsija v imenovanem mestu. Ta je pisal skoro o vseh filozofskih vedah, od česar pa se ni nič tiskalo. Ker Kavalliotis razume in govori grščino, vlaščino in albanščino kot materine jezike, ga je napotil njegov rojak gosp. Georgij Trikupa, imenovan Kosmiski, patriotičen trgovec in prijatelj učenosti, ki se nahaja po večini na Poljskem, kjer trži z ogrskimi vini, da napiše na korist Grkom protopejrijo, ter jo je dal potem na svoje stroške tiskati v Benetkah. Kavalliotisovo delo hvali tudi G. Meyer (str. 2) ter povdarja njegovo visoko vrednost za študij albanščine in južne rumunščine radi razmera bogate vsebine ter priznanja vredne natančnosti. Omenja tudi precej jasno transskripcijo albanskih in rumunskih glasov s pomočjo grških črk, dasi so te za to kar najmanje prikladne in dasi transskripcija ni vseskozi enakomerno izpadla (str. 5).

Podatke o Kavalliotisu je prejel Thunmann od Konstantina hadžija Tšehanija²⁹ iz Moshopolja, ki mu je podaril tudi njegovo knjigo. Razen tega je Tšehani podal Thunmannu tudi sicer

²⁷ I. Thunmann, Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. I. Leipzig 1774, str. 177 sl.

²⁸ O Evgeniju gl. še doli.

²⁹ Thunmann (str. 179) piše Tzechani, Kopitar (Jahrb. der Liter. Bd. 46, str. 60) pa Tschechani.

mного informacij o Vlahih in Albancih, o njih poimenovanju, razširjenosti, številu, jeziku itd. (str. 179—180). Glede zadnjega mu je poleg drugega izgovarjal in povedal razne albanske besede (str. 239). Dasi Thunmann teh besed ni ravno natančno zapisal, kažejo na toško narečje, n. pr. išt »je« proti Weig. ašt.³⁰ O Tsehianiju pravi Thunmann, da je bil mož z mnogim znanjem, posebno v filozofiji in matematiki, prosvetljenega mišljenja in srečnejše usode vreden. Ko je bil v teku več nego treh let dvakrat na univerzi v Halle,³¹ ko je posetil Leijden in Cambridge ter videl Francosko in Italijansko, odhaja sedaj v domovino, da s svojo pridobljeno znanostjo koristi rojakom.

Enak pomen kakor Kavalliotis ima za nas njegov sodobnik Moshopoljec, menih Daniil, ki je tako isto in približno ob istem času izdal večjezičen slovar, toda kedaj in kje, dosedaj še ni dognano. Je to štirijezičen grško-albansko-vlaško-bolgarski slovar, ki ga je Daniil natisnil z grškimi črkami, da bi naučil, kakor izvemo iz druge izdaje, »barbare grški«. Prvo izdajo je imel v rokah angleški polkovnik W. Martin-Leake, zastopnik svoje dežele med dr. tudi na dvoru Alija paše v Janini, ter jo je tudi ponatisnil v latinski transkripciji.³² Leake je domneval, da je bila knjiga natisnjena v Moshopolju med 1760. in 1770. l. Radi Kavalliotisovega tiska v Benetkah in ker »še nikdo ni videl dokazno v Moshopolju tiskane knjige«, je mislil Miklošič,³³ da je

³⁰ Prim. G. Weigand, Albanesische Grammatik. Leipzig 1913, str. IV in 15.

³¹ J. Thunmann je bil redni profesor zgovornosti in filozofije na univerzi v Halle.

³² W. Martin-Leake, Researches in Greece. London 1814. Prim. obširno oceno J. Kopitarja v Jahrbücher der Literatur, Bd. 34, Wien 1826, str. 111—145.

³³ F. Miklosich, Rumunische Untersuchungen. I. Zweite Abt., str. 43 sl. (Posebni odtis iz 32. zvezka »Denkschriften der philos.-hist. Cl. der k. Akad. der Wissensch. Wien 1882). Naslov druge izdaje, ki je izšla v Benetkah l. 1802 se glasi po Miklošiču: *Εισαγωγική διδασκαλία. Περιέχεται λεξικόν τετραγλώσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων ἤτοι τῆς ἀπλῆς ῥωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισαῖ βλαχικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς ἀλβανικῆς. Συντεθεῖσα μὲν ἐν ἀρχῇ χάριν εὐμαθείας τῶν φιλολόγων ἀλλογλώσσων νέων παρὰ τοῦ ἀδελφωτάτου καὶ λογιωτάτου διδασκάλου, οἰκονόμου καὶ ἱεροκήρυκος κυρίου Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως, καλλυνθεῖσα δὲ καὶ ἐπανεξηγηθεῖσα τῇ προσθήκῃ τινῶν χρωιδῶν καὶ περιεργείας ἀξιῶν καὶ εὐλαβῶς ἀπερωθεῖσα τῷ πανερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ μητροπολίτῃ Πελαγονείας, Ἱπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πάσης βουλγαρικῆς Μακεδονίας, κυρίῳ κυρίῳ Νεκταρίῳ τῷ ἐκ Μοντανίων, οὗ καὶ τοῖς ἀναλώμασι τύποις ἐκδόδοιαι δι' ὠφέλειαν τῶν ἐπαρχιωτῶν αὐτοῦ εὐλαβῶν χριστιανῶν ἐν ἔτει σωτηρίῳ, αὐβ' 1802.* Ta posebno redka knjiga se sedaj nahaja v prejšnji dvorni knjižnici na Dunaju. G. Meyer l. c. str. 1. zelo („v veliki meri“) želi nje natančen, popolen ponatis. Neka pesem v knjigi govori še o namenu

tudi prva Daniilova izdaja izšla iz kake beneške tiskarne. Kako je mogel Miklošič reči, da »za to mnenje govori tudi oblika črk«, ako je bil tisk neznan, mi ni razumljivo. Tudi dvom o moshopoljskih tiskih je dandanes neopravičen, ker vemo za moshopoljsko tistarno in tiske iz nje.³⁴ S tem pa seveda ni rečeno, da se Daniilova knjiga ni tiskala tudi prvič v Benetkah. Zanimivo je, da Obradović, ki spominja Kavalliotisov tisk, Daniilovega ne omenja.³⁵ V Krfu se je sicer vpoznal z nekim mladim duhovnikom »Daniilom Moraitcem«, s katerim je potem potoval v Benetke in Dalmacijo, ali ta ne more biti identičen z moshopoljskim (l. c. str. 67 sl.), ravno tako tudi ne znameniti vodja patmoške šole Daniil Keramevs. V zvezi z Leakejem je še spomena vredno, da je bil njegov učitelj v albanščini „*ἑεροκήρυξ*“ Eustratios iz kraja »the town of Vithkúki« v Pindusovem pogorju, prejšnji učitelj v Moshopolju, ki mu je tudi pomagal razbrati se v njegovem albanskem gradivu.³⁶ Iz omenjenega kraja je bil tudi mož, ki je napravil l. 1844. poskus, sestaviti za Albance novo abecedo.³⁷

Z dobo, v kateri so delovali Kavalliotis, Daniil in iz katere je izšel Toder, je v ozki zvezi tudi Dositej Obradović, ki je bival v svrhu svojih individualnih študij od l. 1765. do l. 1769. na Grškem, v Smirni in v Albaniji.³⁸ Potek študijskega potovanja slika Obradović sam v svoji avtobiografiji.³⁹ Že v septembru 1763. l. je slišal v Dalmaciji, »da u Atonskoj Gori na glasu Evgenije učitelj predaje na jelinskem jeziku nauke! Ajde tamo, pomislim...!« (D. 56, Skerlić 246). Radi boleznj pa je bil primoran odložiti svojo namero ter jo je mogel izvršiti šele l. 1765., ko je preko Krfa in Grške prispel na Athos v hilendarski samostan. Toda na žalost je moral izvedeti, »da je učitelj Evgenije, ne mogući trpiti tu koje-

knjige: *Ἀλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, ἀλλόγλωσσοι, χαρῆτε, — Κ' ἐτοιμασθήτε ἔθλοισας, Ῥωμαῖοι νὰ γενῆτε, — Βαρβαρικὴν ἀφήνοντες γλώσσαν, φωνὴν καὶ ἦθη* itd.

³⁴ Gl. gori na mestu pri prip. 12 in to prip.

³⁵ Dositej Obradović, Dela, peto, drž. izd. str. 65.

³⁶ Prim. J. Kopitar, Albanische, walachische und bulgarische Sprache. Jahrbücher der Literatur, Bd. 46, Wien 1829, str. 66.

³⁷ Gl. gori prip. 4.

³⁸ J. Skerlić, Srpska književnost u XVIII. veku. Novo izpr. izd. Beograd 1923, str. 247 sl.

³⁹ D. Obradović, Život i prikl'učeniya II, str. 332—363. Priključeno je to »Ezopovim i pr... basnim« (Lajpsik 1788). V »Dela Dositeja Obradovića« (peto, drž. izd. Beograd 1911) se nahaja to na str. 57—69. Prvo navajam z Ž., drugo z D.

kakve kaluđerske kabale, pre četiri meseca to čudnovito mesto ostavio, i učenici se svi razišli« (D. 59). Po Skerliću⁴⁰ pa se je to zgodilo že 1758. l. Otvorjena je bila »Ātonijadska Akademija« učitelja Evgenija l. 1753. Jesen in zimo l. 1765. je prebil Dositej v Hilandaru, spomladi l. 1766. pa se je namenil na otok Patmos, ker je slišal, da se tam predava grški jezik. Toda na potu tje preko Smirne je ostal v Smirni, kjer je bil sprejet v »grško veliko šolo« učitelja Jerotheja (Ž. 339). O svojem triletnem bivanju v Jerothejevi šoli govori Dositej z velikim navdušenjem: »Ovo što bi' vam rad opisati u nastojašem pismu, toliko je za me znamenito, da će mi nevozmožno biti predstaviti vam to tako, kako ja u svemu životu mojemu to isto čuvstvujem. Sve ostalo, sireč: što sam iz Banata izišao, a po tom iz Hopova, iz mesta u mesto prehodio i opet se vraćao i po tom iznova othodio, sprama ovom slučaju toliko mi se čini, koliko obični sveopšti događaji, koji se svakom povsednevno u životu više prosto i slučajno priključavaju, neže li po predvaritelnom namjereniju i planu delaju i ispolnjavaju. Ali, da sam u Smirnu došao, o kojoj niti sam sanjao niti znao ni mislio, da sam tu, gdi ni dan ni dva nisam nameravao stajati, tri godine prebivao (i da se prežnja rusijska i turska ne začu vojna, još bi', može biti, tri), i da sam onoga božestvenoga muža, novoga grečeskoga Sokrata, to jest učitelja Jeroteja poznao, njim milostivo primljen bio, njegova blagodjejanija, ljubovi i nauke spodobio se: u ovom vidim i poznajem takovo lepo plana razpoloženije, kojega ne samo ja sam s detinjskom mojom pamću, nego i otac moj i ded da su mi s svojim sovjetom pomogli, ne bi' mogao tako izmisliti, raspoložiti i blagopolučnije u dještvi je proizvesti. Ovde dakle očevidno poznao sam nevidimu desnicu blagoga Promisla, koja me vodi i mnom upravlja« (D. 60). Po tem govori Dositej o propadu grške znanosti po padcu Carigrada. Početkom XVIII. stol. pa sta po Dositeju dva meniha Makarij Patmios in Gerasim Itakisios, ki sta spoznala tudi novejšo evropsko filozofijo, ustanovila na Patmosu s pomočjo carigrajskih, smirnejskih in hiotskih trgovcev bogato opremljeno šolo, iz ktere so za nekoliko let izšli mnogi učeni duhovniki in učitelji, ki so potem uredili učilišča v različnih glavnih mestih Azije in Grške. Jeden izmed njih je bil tudi Jerotej, ki je pred Dositejevim prihodom že trideset let učil. Dositej obširno riše duhovno pro-

⁴⁰ Skerlić, Srp. knjiž. u XVIII v., str. 247.

svetljenost ljubljenega učitelja (D. 61). Učencev je bilo okoli 30 iz različnih mest Grške in otokov. Imena važnejših Dositej navaja; jeden med njimi je bil dijakon Maksim Larisiotski, ki se je odpravljaj domov, ko je radi početka vojske med Rusi in Turci kazalo tudi Dositeju zapustiti Smirno (D. 62). Ž njimi sta dospela po Veliki noči l. 1768. v Sarando (»Svete četrdeset«) v Epiru, kjer so ju neki Albanci iz Hormova gostoljubno povabili k sebi ter ju odveli tja preko Argyrokastra (D. 63). Ko so hormovitski starešine čez nekaj dni poslali nekega popa G'iko v Permet in neka druga mesta k albanskim agam radi skupnih zadev, se mu je pridružil Dositej ter prebil ž njim na tem potu petnajst dni. Ker se je Dositeju in njegovemu prijatelju Larisiotu zelo dopadalo v Hormovu, sta sklenila še nekaj časa tam ostati, nad čemer so se gostoljubni Hormovitci srčno razveselili. Da pa ne bi jedla zastonj kruha, sta se ponudila, da bosta učila njih otroke. »Dobro!« jima je odgovoril Dima Duka, jeden od prvih hormovitskih starešin, »kad ste vi taki, i mi ćemo znati kako ćemo vas otpustiti, kad od nas počete« (D. 64).

Jeli sta bila od tu dva Dositejeva albanska učenca, o katerih govori Kopitar,⁴¹ ni znano. Kopitar trdi namreč, da sta bila njegova učenca na Dunaju živeča brata Albanca Anastasius in Spyridon Tzello iz Argyrokastra, ki sta po posredovanju M. G. Bojadžija⁴² prevedla zanj na novo pričo o izgubljenem sinu (Luk. XV. 11—32).

V Hormovu se je Dositej naučil precej dobro albanski. Zanimivo je, kar piše v tej zvezi o pisanju albanskega jezika. »Ja sam već mogao dosta dobro albaneski govoriti. Nji'ov je jezik prost, i zato lasno se daje naučiti; a s našim slovami piše se, koliko da su za njega načinjena. I tako svaki dan bi pisao po koji razgovor i naizust izučio. Tome se Albanezi čudahu i radovahu, videći, što nikad pre toga nisu videli, da se i nji'ov jezik tako lepo daje pisati. Ja sam na blizo dve godine posle toga u Veneciji poznao nekoga popa Teodora, učitelja moshopolskoga, koji je i na štampu izdao bio nešto albaneski s grečeskimi slovami; ali s ovima ne može se ni treća čast

⁴¹ Jahrb. der Liter. Bd. 46, str. 103. Tu je tudi dalje omenjeni albanski tekst natisnjen.

⁴² M. G. Bojadži je po Kopitarju l. c. 65 izdal na Dunaju l. 1813 »romansko ali macedonsko-vlaško slovnico« (»romanische oder macedonowlachische Sprachlehre«).

tako pisati kao sa slavenskima, zašto u Grekov nema slova za izgovarati ža, ča, ša, i ća, a ovo je sve neotložno za albaneski kako god i za slavenski nužno. Ovo prilazem ovde zato, ako se po slučaju ko nađe da proreče da će s vremenom albaneski kako god i vlaški narod s slavenskimi slovami knjiga na svom imati jeziku, takovi čelovečeskomu rodu dobroželateljni prorica-telj neka se ni malo ne boji, no neka svobodno to poželateljno opšte dobro predskazuje i proriče. Vešt je to takova koja se prirodno i lašno ispolniti može i 'oče, kad se Bog smiluje na onu hrabru naćiju i na one prekrasne zemlje« (D. 65). To je mogel Dositej tem bolje reći, ker je slišal od Albancev: »Ko Serbijom oblada, toga ćemo i mi za našega vladjetelja priznati, zašto serpski kralji i naši su bili« (ib.). A ko jim je razložil ime »Lepažita« za polja nedaleč od Hormova, so mu rekli: »More kaluđeru, ne čudi se ti tome; mi smo sa Serblji jedan rod i pleme u staro vreme bili« (ib.). Iz gornjih besed pa sledi, da niti Hormovitci, niti Dositej niso slišali, ne vedeli kaj o elbasanskem pismu.

Početkom septembra l. 1768. so poslali Hormoviti Dositeja v neki zadevi nedaleč od Krfa, ki bi ga morala zamuditi tam najmanje štiri mesece. Ko pa je došel po petmesečni odsotnosti v Krf, sta ga čakali že dve pismi, jedno od tovariša, drugo pa od popa G'ike, v katerih se mu javlja, naj ostane do nadaljnjega v Krfu, ker so v Albaniji izbruhnili nemiri. Prijatelja so mu Hormoviti iz istega razloga odpravili v Janino. S tem se je končalo tudi Dositejevo bivanje v Albaniji. Pisal jim je le še o opravljenem poslu (D. 65—66), januarja meseca 1769. l. pa je odpotoval iz Krfa v Benetke, a od tam v Dalmacijo (D. 66—69, Skerlić 248).

Grški vpliv na Dositeja je bil zelo velik. Osebito je značilno, pravi Skerlić (276), da se je tu prvi pot vpoznal s svobodnejšimi idejami in poskusi reforme sodobne krščanske cerkve. Nositelji teh idej so bili sloviti grški učitelji s svojimi šolami,⁴³ o katerih

⁴³ Prim. V. Gjorgjević, Grčka i srpska prosveta, Beograd 1896, str. 86 sl. (o šolah), str. 120 sl. (o učiteljih) in dr.; Ottův Slovník naučný XVIII, str. 475 sl. »Novořecká literatura« (v Praze 1902); Skerlić l. c. 274 sl.; A Thumb, Die neugriechische Literatur (Die Kultur der Gegenwart, str. 246 sl., Berlin 1908). Tu in v Slovníku gl. še drugo literaturo predmeta. K. Dietricha »Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur« (Leipzig 1902) ter K. Dietricha »Geschichte der mittel- und neugriechischen Litteratur« (Die Litteraturen des Ostens I 4, Leipzig) i. dr. mi v Ljubljani ni bilo dostopno. Glede literature XVIII. stol. se mi zdijo Thumbove sodbe preveč s sedanjega stališča in pre-

govori tudi Dositej, kateri so bili vzgojeni v izvestnem racionalističnem in modernem duhu, imeli liberalnejše poglede na cerkev ter se izražali za potrebo reform v pravoslavju. Bil je to na splošno živ duhovni pokret, pravcati prepород, ki se je uveljavil na zapadu po XVII. stoletju reakcije kot nadaljevanje dobe renesanse in protestantske reformacije in ki je dal XVIII. stoletju značaj veka racionalistične filozofije in prosvetiteljskih idej (prim. Skerlić 3). Na Grškem se to, kakor rečeno, pojavlja z ustanovitvijo novih šol in tiskaren ter prosvetiteljskim delom znamenitih učiteljev, pa se nova grška prosveta začneja baš početkom XVIII. stol. zlasti z učiteljema Evgenijem Vulgarisom in Nikiforom Teotokisom. Za dušo prosvetiteljskega pokreta se smatra E. Vulgaris s Krfa (1716—1806), ki se je učil med drugim tudi filozofije pri Leibnitzu in Wolfu v Lipskem. O njem je bilo že gori po Thunmannu in Dositeju govora. Poleg Vulgarisa nazivljajo tudi N. Teotokisa s Krfa (1736—1800) obnovilca grške prosvete. Od njega je prestavil Dositej in izdal v Benetkah l. 1796. »Tolkovanije voskresnih evangelij«. Po nekem mestu v Kopitarjevi korespondenci⁴⁴ se domneva, da je Dositej morda celo osebno poznal Teotokisa. Vendar se mi zdi, da dotično mesto tega ne izraža, dasi osebno poznanje ni nemogoče, ker je bil Teotokis l. 1767. duhovnik grške cerkvene občine na Dunaju (Skerlić 276), Dositej pa je preživel prvič tam od 1771. do 1776. l. (ib. 250). K starejši generaciji grških učiteljev kakor Vulgaris pripada tudi Dositejev neposredni učitelj Jerotej Dendrin z Itake, ki je po Dositeju pričel učiti 30 let pred njegovim prihodom in učil še 16 let po njegovem odhodu (D. 61), torej je moral biti Vulgarisov sovrstnik. Specialno z jezikom se je bavil Neofit Kavsokalivitis, ki je napisal obširen komentar k delu gramatike Teodora Gazija. Učitelje patmoške šole, v katero se je hotel po Atosu vpisati Dositej in katere vodja je bil Daniil Keramevs, so zvali Gaziste, učitelje janinske šole pa Laskarite, ker so se eni tesno oprijemali naukov Gazisa, drugi pa Laskarisa. Toda ta starejša generacija je bila zaverovana v slavo klasične grščine ter je prezirala priprosto narodno govornico. Zato Todorjevega poskusa, uvesti baš

mało reliefno je menda očrtan tudi tedanji novogrški duševni in jezikovni pokret. Prim. še K. Krumbacher, *Das Problem der ngr. Schriftspr.* München 1902, 42 sl.

⁴⁴ J. V. Jagić, *Pis'ma Dobrovskago i Kopitara*, Sanktpeterburg 1885, str. 143 (Sbornik otděl. russ. jaz. i slovesn. imp. akad. nauk t. XXXIX). Citat pri Skerliču str. 275 ni natančen i kar se tiče naslova knjige i številke strani.

to ne samo v pismenstvo, temveč celo tudi v cerkev, ne moremo neposredno vezati ž njo, pač i v slučaju, ako bi v Tođerjevem zamisleku nahajali le namero jezikovno osamosvojiti in ponaroditi cerkev v lastni domovini. Radi tega se mi zdi, da mora spadati on že v drugo mlajšo in še naprednejšo prosvetiteljsko generacijo XVIII. stol., generacijo učencev preje imenovanih učiteljev začetnikov, v kateri se pojavi še prepород pismenega jezika z uvedbo žive narodne govorice v literaturo. V tej drugi generaciji zavzema na grški strani najznamenitejše mesto Adamantios Korais (1748—1833), ustvaritelj novogrškega književnega jezika, na srbski Došitej Obradović (1742 ali 1743—1811),⁴⁵ »kopi je prvi dao sve razloge za upotrebu narodnog jezika u književnosti, koji se sam isključivo služio narodnim jezikom« (Skerlić 298). A. Korais je bil rodóm iz Smirne ter je nekaj časa pohajal celo tudi Jerotejevo šolo, »gotovo i možda u isto vreme« kakor Dositej (Skerlić 275). Vendar se Koraisu šola ni tako dopadla kakor Dositeju (Skerlić ib.). Nanj je več vplival holandski pastor Bernhard Keun, ki je opravljajal duhovniško službo pri cerkvi holandskega konzula in izbral sebi Koraisa za učitelja grškega jezika. Kakor se je pozneje Koraisovo delo za domovino razvilo v tujini v najrazličnejših smeréh, je v prvi dobi svojega življenja le imel bogoslovna zanimanja ter je n. pr. po prvem povratku iz Evrope prevel l. 1778. v Smirni z nemškega »Pravoslavno učenje ali kratko krščansko bogoslovje« moškóvskega mitropolita Platona (Gjorgjević 149). Glavna Koraisova zasluga za grški narod pa je ustvaritev novogrškega pismenega jezika, uvedba žive narodne govorice v literaturo. Iz še mlajše generacije je lahko že imenovati spretné vporabitelje narodnega jezika, ki pripadajo lepi literaturi, kakor pesnika Athanasija Hristopula iz Kosturja v Makedoniji (1770—1847) ter pesnika in prozaika Joana Vilara (Vilaras) iz Epira (1771—1823). Ako je pozneje nastal regres v smeri k starogrščini, se nas tu dalje ne tiče.

V drugo strujo prepóroda narodnih pismenih jezikov in literatur na njih, ki se je tako isto kakor na Grškem pojavila tudi drugod v Evropi v drugi polovici in proti koncu XVIII. stol., tu preje, tam pozneje, zlasti pri Slovanih, — podrobnih primerov, mislim, ni treba navajati — spada po mojem mnenju tudi Tođer.

⁴⁵ Prim. V. Gjorgjević l. c. str. 127 sl. »Korais i Dositej« in dr. O Koraisu gl. še Ottáv Slovník naučný XVIII. str. 480 sl. »Novořecky jazyk« ter ib. XIV, str. 796 sl.

Na Balkanu je zaznamovana nova smer zanimanja med dr. pač i s slovarno-primerjalnimi poskusi balkanskih priprostih govoric — grške, albanske, vlaške, bolgarske — Kavalliotisa (rojen ok. 1730⁴⁶) in Daniila ok. l. 1770. Da so taki poskusi, posluževati se narodnega jezika, z ene strani res tudi sicer bivali, z druge pa ne nahajali povsod v ljudstvu prijaznega odmeva, seveda zlasti še radi vsebine, nam priča Dositejevo pripovedovanje o nekem grškem učitelju v Tripolici, ki ga je poznal in ki je »knjigu jednu na prostom grečeskom jeziku izdao bio. No pogodi šta je bilo! Sve su mu knjige sažegli, i za malim je ostalo da nisu i njega zajedno s knjigama spalili; i, da su smeli od Turaka, zaisto bi ga sažegli živa, jer se je usudio bio protiv sabora, dugi' postova i mrtvi' kostiju pisati« (D. 49). To je videl Dositej, kakor pravi, na lastne oči.

Opisanemu celokupnemu miljeju je moralo odgovarjati tudi kulturno ozračje v Moshopolju z njega šolo in tiskarno. Pri tem ni nobenega pravega povoda, ne verjeti, da ni Daniilova knjiga izšla res tam, a Kavalliotis je bil, kakor smo videli, iz tamošnjih najkulturnejših in najuglednejših mož. Verjetno je le, da v Moshopolju morda ni bilo toliko tal za razvitje kakega krajnjega racionalizma kakor drugod, dasi je Kavalliotis bil učenec Vulgarisov in dasi so tudi Moshopoljci sami bivali na evropskih univerzah kakor n. pr. Tšehani. Vsekako je mogel Tođerjev zamislek, začeti pisati na svojem narodnem jeziku in ustvariti celo narodno cerkev, povsem dobro vznikniti v kraju in času, kakor trdovratno trdi tradicija, t. j. baš v Moshopolju v drugi polovici XVIII. stol. Po tradiciji vživa tudi značilni epitheton daskal' Tođer, ki je iz grškega prešel v vse balkanske jezike. Prim. pri Kavalliotisu pod *δάσκαλος*, *vl. dáskalov* in *alb. daskál*; prim. še bolg. *daskal*. Bil je Tođer v Elbasanu nekako to, kar Kavalliotis v Moshopolju. Glede časa Tođerjevega življenja in delovanja bi v skladu s tradicijo, ki pravi, da je umrl koncem XVIII. stol. in v skladu še z drugimi raznimi momenti mogli reči, da je bil Tođer nekako sovrstnik Dositejev in tudi Kavalliotisov in, recimo še, Koraisov. Posebno zanimivo bi bilo poznanje ožjih zvez med njim in Kavalliotisom. Ker je umrl od kužne bolezni za časa splošnejše epidemije, bi se čas smrti dal morebiti podrobnejše dognati. Vsekakor pa to ni mogel biti oni val epidemij, o katerih

⁴⁶ Z. ozirom na Thunmannovo sporočilo gl. gori.

poroča Dositej za čas neposredno pred dobo in po dobi svojih grških študij. Prvo je bilo pred odpotovanjem l. 1765.: »U trećem mesecu ftore godine, budući ovo mesto blizu Bosne, o k u ž e se neke kuće u Golubiću; onda ti kud koji može beži, i ja pređem u Kosovo.« Drugo pa je bilo l. 1767. v Smirni: »Ftoro leto, budući k u ž n i p o m o r u Smirni, proveli smo u školski prekrasni domovi poljski.«

Nepopolna bi bila razprava v tem Arhivu, ako ne bi podal tudi že za prvo vsaj obrazca Τοδερjevega jezika, o katerih obojih, i Τοδερju, i njegovem jeziku, bo potrebno še dalje pisati, zlasti ko se iz Elbasana dopolni tu podano. Za primer prihaja brez dvoma predvsem v poštev po vsej verjetnosti najstarejši odlomek iz apostola, ki ga imamo v faksimilu in ki do danes še ni transskribiran. Kot drugi podajam odlomek iz evangelija v novi, po faksimilu prirejeni transskripciji, to pa zlasti radi tega, ker mi je mogoče tako oba odlomka opremiti s paralelnim tekstom iz prevoda drugega važnega in Τοδερju deloma podobnega Elbasanca, Konstantina Kristoforidija. Že gori navedena knjiga je bila tiskana l. 1872. v Carigradu in najbrže ni lahko dosegljiva. O drugem pozneje.

Rom. I 23—27.¹

23. *Και ἠλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνης φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν.*

¹ O transskripciji je treba pripomniti sledeče. Znaki elbasanskega pisma so transskribirani z odgovarjajočimi jim znaki G. Meyerja. Zato so gotovi enotni znaki, oziroma ligature elbasanskega pisma izraženi po Meyerjevem načinu z dvojnima znakoma kakor tš, ts, dž, dz, št, ps. Ligature za glasovne skupine nosnik in pripadajoča eksploziva pa je bilo neobhodno potrebno označiti posebe z nosnikom in zgoraj stoječim znakom za eksplozivo, ker je v albanskem dialektičnem izgovoru bistvena razlika med *nd* in *n^d*, *mb* in *m^b*, *ng* in *n^g*, *ng'* in *n^{g'}*, ter se tudi v odlomkih piše *mb* in *m^b*. Znak za nazalizacijo, ki je v elbasanskem pismu neke vrste spiritus asper nad vokalom, se v transskripciji stavi pod vokale, oziroma se vsled tipografskih težav označuje z znakom *n* gori ob vokalu. Naglas je v prvem odlomku označen s cirkumfleksom, ki prehaja tu in tam v bolj ravno črto, v drugem odlomku pa z akutom in na koncu z gravisom, vendar pa ni tako zaznamovanje natančno izvedeno; nahajajo se tudi pomote pri stavljanju znaka za nazalizacijo, oziroma akcent. Na nekih redkih mestih stoji oboje na vokalu. Razen tega se zdi, da ima v prvem odlomku stati cirkumfleks predvsem na dolgih vokalih, dasi se to označuje tudi z dvojnim vokalom in sicer v obeh odlomkih (n. pr. I v. 3 *pegāam*, II v. 4 *me jūu* i. pod.). Z navpično črto „|“ so označene vrste odlomkov. Grški tekst je dodan radi lažje razumljivosti; vzet je iz dostopne Tischendorfove izdaje „Novum testamentum graecum. Editio septima critica minor. Lipsiae 1859“. Kar je sicer pri-

Tođ. . . . | (1) e peren^dise pavdekun me future t ikonave² pršuna te n̄ezet ē te špešet³ | (2) ē te katerkāmbevet⁴ ē te ruškānīavet.⁵

Krist. ede n̄erūene l'afin' e te pa-vdierit Perendī me šembelīm figure nieriu te vdierī, e špendeš, e štāzeš, e šterpiūš.

24. Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν αὐτοῖς.

Tođ. pran^dāj i⁶ dā peren^dia n^de ān^dat⁷ | (3) te zemberavetūne⁸ te bajne peganēsi tūe pēgāam⁹ štātenat e tūne me šok'. - | (4) šok'i.

Krist. perandai ede Perendia i l'a n̄e ndūnesins me ane te dešerīmevet zēmeravet atūne, ki te fulikins kōrpenat' e atūne n̄ermiēt atūne:

25. ὁτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ψεῦδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν ἐβλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

Tođ. k'k'ā n^derūane te verteten e peren^dise me rēnat,¹⁰ n̄e n^derūane, | (5) ē l'atne n^derīesen ma^a¹¹ tēper sē atē¹² ki e n^derīoi. k̄k̄i ašte e l'avdūam | (6) me jētēt. amīn.

Krist. te tsilte n̄erūene te verteten' e Perendis me rē'nene, ede nderuen' e l'utne krijēsese mān tēpere se atēⁿ ki e krijōi, i tsili ā'št' i bekuem per gīde jetet. Amen.

pomniti k posameznim mestom v odlomkih, posebno prvega, gl. v pripomnjah k njim. K primerjanju pritegujem zlasti Kavalliotisa. Kratice pomenijo: Kav. — Kavalliotis, Krist. — Kristoforidi, M. — G. Meyer, W. — Weigand. Pred odlomkom iz evangelija je postavljeno (Tođ.) v oklepaju, ker je to že prepis Toderjevega prevoda.

² Kav. gr. εἰκόνα (M. „Bild“), vl. εἰκόνας, alb. κόρα, W. ikon-a „Heiligenbild“.

³ W. špend-i in špez-a; M. smatra to za geško, podava pa še špess in špes; Kav. gr. πούλι (M. „Vogel“), alb. zog (M. gr. -alb., nahaja se pa zog seveda tudi sicer).

⁴ Pričakovali bi znak za nazal. Kav. gr. ποδάρι, alb. kembe, gr. τέσσερες, alb. katre.

⁵ W. řesaj-a „Kupfernatter“, M. řesaje „Viper, Otter“, řesān „Reptil“ (Rossi).

⁶ Za i, katerega zahteva zmisel (prim. Kristoforidija), stoji znak, ki je podoben nekako a z okrogolino na levi strani in ki se nahaja še v 6. in 8. vrsti (na zadnjem mestu s piko za u). Geitler ne beleži takega znaka v svoji paleografski tabeli; ne more biti pa dvoma, da ga treba vpoštevati.

⁷ Kav. gr. ὀρέγομαι (M. „verlange“), alb. me ēndete.

⁸ Nad „ε“ je „~“ popravljen v „‘“; morda ima stati tudi oboje. Posesivni pronomen je zvezan s substantivom, prim. v 6. vrsti na koncu in v 7. na začetku grāate - | tūne.

⁹ Kav. gr. μαγαρίω (M. „besudle“), alb. pēgēj.

¹⁰ Znak za nazalizacijo je slabo viden. Kav. gr. ψεύδος (M. „Lüge“), alb. gē-ñešte, Kav. gr. πλάνη (M. „Irrthum“), alb. reñe.

¹¹ Na prvem a sta, kakor se zdi, oba znaka nazalizacije in akcenta, ozir. dolžine.

¹² Znaka za nazalizacijo ni.

26. διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας· αἱ τε γὰρ θηλείαι αὐτῶν μετέλλαξαν τὴν φυσικὴν χοῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν.

Tođ. *pran^daj* i¹³ *đā peren^dia mi l'en^di¹⁴* te *turpenūame, sē grāate -* | (7) *tūne n^deŕūane te kēnet e fisit¹⁵* me te *jāšte fisit*.

Krist. *Perandai Perendia i l'a nder pesime fulikēnie: sepsē ede grāt e atūne ndeŕūane zakōnins ki āⁿšte mbas natūrese, me atēⁿ ki āⁿšte kundre natūrese:*

27. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χοῆσιν τῆς θηλείας ἐξεκαθάρσαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσενι τὴν ἀσχημοσύνην κατεγραζόμενοι καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

Tođ. *aštu¹⁶ n^de būrat. sī l'āne* | (8) *te kēnet e fisit fēmenes, udōg'ne¹⁷* *mbēškut¹⁸* te *tūne nāni me tjetērit tūe -* | (9) *baam. rūsafajtek¹⁹* *maškujt me māškujt, ē aštū²⁰* *pāgen kī gāu²¹* te *pagūajne²²* . . .

Krist. *Kēštū ede māškujt l'āⁿe zakōnins ki āⁿšte mbas natūrese grūese, e udokne nde dešerimt te vētshes' atūne niani me tiēterins, tue punuem šumtīminē māškuj mbe māškuj, e tue maŕe pagen' e geŕimīt vet kī dūhei per vētshen' e atūne.*

Jo. XVI.

1. Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

(Tođ.) | . . . (1) *Ketō fol'a jūve* | (2) *ki te mos skandal'isi.*

Krist. *U fol'a juve ketō, kī te mos škandal'izōheni.*

¹³ Isti znak kakor v 2. vrsti

¹⁴ Napisano „*mil'en^di¹⁴*“ delim v prepozicijo „*mi*“, ki je tudi toški (prim. Pekmezi, Gramm. der alb. Sprache, str. 66), ter substantiv „*l'en^di¹⁴*“, ki ga pojasnjujem z M. *l'endōñ* „berühre eine wunde Stelle, tupfe auf sie“ (Hahn) in *l'engōñ*, skut. *l'eñōj*, *l'ñōj* „sieche, leide“. V besedi bi mogla tičati prvotna zveza z „*languidus*“, pa bi verb. *l'endōñ* bil že sekundarno denominativ.

¹⁵ Kav. gr. *φύσις* (M. „Natur“), vl. *φύσε*, alb. *soi*, W. *sōj-i* iz tur. (M.)

¹⁶ Znak za razalizacija na u ni.

¹⁷ Sličén znak, kakor je gori v 2. in 6. vrsti za i, je tu za u, le da stoji pika nad njim kakor tudi sicer pri elbasanskem u.

¹⁸ Napisano „*mbeškut*“ delim v prepozicijo „*mbe*“ in substantiv „*eškut*“, prim. Kav. gr. *ἔρωτας* (M. „Liebe“), alb. *ešk* iz tu. (M.), W. *ešk-a* „Zunder“, M. Etym. Wtb. *eške*, *ešk* „Feuerschwamm, Zunder“.

¹⁹ Prim. z ene strani srb. rusvaj „*Schimpf*“ iz tur.-perz. rúsvej „*verspottet*“, glede glasovne oblike pa M. alb. *rüşfet* „*unerlaubtes Geschenk*“ iz tur. *rüşvet* (F) Miklosich, Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. 2. Hälfte str. 46 ter Nachtrag, 2. Hälfte str. 20. Denkschriften der k. Akad. der Wissensch., philos.-hist. Cl. Bd. 38, Wien 1890, SA. ter ib. Bd. 34, Wien 1888, SA..

²⁰ Znak za nazalizacija je pomotoma nad a, mesto nad u, prim. W. *ašt ŷ*.

²¹ Kav. gr. *πέπει* (M. „es schickt sich“), alb. *nĝan*.

²² Kav. gr. *περώνω* alb. *paguaj*.

2. ἀποσυναγάγωγος ποιήσουσιν ἡμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνων ἡμᾶς δόξῃ λατρεῖαν προσφέρειν τῷ θεῷ.

(Tođ.) *do t ju bajne*²³ *sürgün jüve, pó do vi kóho*,²⁴ *ki kušdó, ki t ju vrasí jüve, do t i dúket si kur i ban kur-* | (3) *ban peren*^{dise}.

Krist. *Kāⁿne me u bāⁿme juve jašte synagōgēsē : por viēn ŋi orē, ki kušdó t' u vrasí juve, me i udükunē se bije l'ütēje te Perendia.*

3. Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμὲ.

(Tođ.) *e ketó do ju a bajne jüve se nük me n^gófen*²⁵ *as müu, as babāne.*

Krist. *Ede kāⁿne me u bāⁿme juve ketó, sepsē s' nģofne ätine*,^{25a} *as mue.*

4. ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς, οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην.

(Tođ.) *pó ketó fol'a jüve ki kur te viñe* | (4) *kóhoja t i kujtoni ató ki ju tháše unē*,²⁶ *ketó nük ju a tháše perpara se išje*²⁷ *me jüu.*

Krist. *Por u fol'a juve ketó, ki t i kujtoni, kur te vñⁿje ora, se un', u tháše juve. Ede nuk' u tháše juve ketó tše perpara hērese, sepsē išiem baške me ju.*

5. νῦν δὲ ἐπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με Ποῦ ἐπάγεις;

(Tođ.) *mā našti*²⁸ *po škój*²⁹ *ke ai*³⁰ *ki me dergói, é* | (5) *ñerü nük me püet, kü škón,*

Krist. *Por tašti vete tek ai ki me dergöi, ede as ndoñi prei juš nukē me püet, Ku vete?*

6. ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λόπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

²³ Kav. gr. κάμνω, alb. *bej*; zanimiv je izraz futura proti Krist., prvo je toško in tudi elbasansko, drugo predvsem severnogeško (prim. moj spis „Die Frage einer einheitl. alb. Schriftsprache, str. 13).

²⁴ Kav. gr. καιρός, alb. *kohe*, W. *köh-a*, M. Etym. Wtb. *kohe*, geški tudi *koho*.

²⁵ Kav. gr. γνωρίζω, alb. *ñoh*, W. *ñof*. ^{25a} Krist. piše „A“ z „U“.

²⁶ Na u je znak palatalizacije, razen tega se končuje beseda na *ε*, prim. Kav. gr. ἐγώ, alb. *unē* ter W. *un-a*.

²⁷ Imperfekt „išje“ je elbasanski, prim. „Die Frage . . .“ str. 12 ter W. Gramm. str. 115.

²⁸ Kav. gr. τάρα (M. „jetzt“), alb. *tanü*, M. *tani* iz *ta nün*; W. *taši, tašti* (to piše Krist.), *tešti, ništi* i. dr., toški *tani*. Prim. še 9. in 17. vrsto.

²⁹ Verba na *-oj* iz *-oñ* se končavajo pri Kav. na *-oñ*, n. pr. gr. *στοχάζομαι*, alb. *mendóñ*, enako gr. *φεύγω*, alb. *ikeñ*, W. *škoj*, *mendóñ*, *iki*.

³⁰ Kav. gr. αὐτός, alb. *aü*, W. *ai*.

(Tođ.) *pó pse ju dásē ketó fjal'ε júve, u hel'múte³¹ forte.*

Krist. *Por sepsē u fol'a juve ketó, idenimi mbušī zemrene tüei.*

7. ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμψίρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλω. ἔαν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἔαν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

(Tođ.) *pó unē te drejten dēme³² júve, ki ju baĥet | (6) mīre júve ki te škój unē, se ne mós škófsa unē, híri núk vjēne me júu, ma ne vófs do t e tšój hírin me júu.*

Krist. *Por unē po u dom juve te vertētēne, se ā'stē mire per ju me ikun' unē; sepsē nde mos ikša, Ngušulimtari s' kā me ārdune te ju; por mbassi te vete, kam me e derguem te ju.*

8. Καὶ ἔλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

(Tođ.) *prá si te | (7) vji ai híir, do šáje dūñane³³ per gūnaftē,³⁴ ne per drejteníte, ne per gūket.*

Krist. *Ede ai kur te vñje, kā me kirtuem bōtēne per faj, ede per dreiteni, ede per gūk:*

9. περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμὲ.

(Tođ.) *e per gūnaftē, psé núk m^besōjne³⁵ me múu, |*

Krist. *per faj, sepsē nuke me besōjne;*

10. περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα ὑπάγω καὶ οὐκέτι θεωρεῖτέ με.

(Tođ.) *| (8) per drejteníte, se ke babái do škój, nde núk me šfšni ma.*

Krist. *ede per dreiteni, sepsē vete tek em- āte, ede nuke me šifni māⁿ;*

11. περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκεται.

(Tođ.) *i³⁶ per gūket, se arĥon^di³⁷ kesáj dūñaje ušáa.*

Krist. *ede per gūk, sepsē urdenari i kesāi botes' uŋukue.*

12. ἔτι πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.

³¹ Kav. gr. *λύπη*, alb. *hel'm*, toda gr. *δργή*, alb. *χιδenim*, kar ima Krist.; prim. še v 16. vrsti *hel'mi* in *hel'mógi*, toda ravno tam je za gr. *λύπη*n *ἔχει* tudi *idenqhet*, razen tega še v 18. vrsti za *λύπη* — *ideni*.

³² Kav., W. *dom*, M. Etym. Wtb. *dom*, *dem*.

³³ Kav. gr. *κόσμος*, alb. *duñá*, W. *dūñāja* iz tur.

³⁴ Kav. gr. *ἁμαρτία*, alb. *faj*, W. *gūnaf-i* „Sünde“ iz tur., W. *faj-i* „Fehler, Sünde, Schuld“.

³⁵ Kav. gr. *πίστις*, alb. *besē*, W. *besój*; v elbas. tekstu stoji tu ligatura za *m^b*, prim. še 9. vrsto.

³⁶ *I* je pač pomotoma za *e*; na znaku je izostala pika.

³⁷ Kav. gr. *ἄρχοντας*, vl. *ἄρχοντον*, alb. *muovjár*, W. *bujár-i*.

(Tođ.) *kaṃ ne šúm | (9) per t ju θaṃe júve, pó núk mun^di m^bani³⁸ mén^de našti.*

Krist. *Ede kam šume me u θāⁿne juve, por tašti nuke mūdeni me i bārtune.*

13. Όταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγήσει ὑμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ πάσῃ· οὐ γὰρ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἀκούσει λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

(Tođ.) *pó kūr te vjñe ai špirti dretentiš, do ju thék me dždó³⁹ vertetni. e | (10) núk ka me fól^e prej vettu, pó sá te n^deģóje do fl'ást, n^de do řeféje te per t árdmet júve.*

Krist. *Por kur te v^rje ai, Špirti i se vertetese, kā me u terhekun' ūdene juve mbe ġiθe te vertetene : sepsē s'kā me fól'une prei vetiut, por kā me fól'une sā te ndeģoje : ede kā me u diftuem juve atō pūnete ki dote v^rjne.*

14. ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήμψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

(Tođ.) *ai mūu do l'astóje, se prej | (11) méje do dál^e, n^de do kałezój júve.*

Krist. *Ai kā me me l'avduem : sepsē kā me maře prei s'emesē, ede kā me u diftuem juve.*

15. πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμὲ ἐστίν· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

(Tođ.) *ģiθ⁴⁰ kiš ka babái te miat jaṃe · pran^dáj θáše, ki prej méje do dál^e, e t ju kat- | (12) zóje júve.*

Krist. *G'ithe sā kā āti, jāⁿne te miate : perandai θaše, se kā me maře prei s'emesē, ede kā me u diftuem juve.*

16. μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὀφισθεῖ με.

(Tođ.) *ne pák⁴¹ hēre, prá núk me šifni, persí⁴² ne pák hēre, prá do me šifni, se do škój ke babái.*

Krist. *Ede pak, ede nuke me šifni : ede prap ede pak, ede kēni me me pame, sepsē une po vete tek āti.*

17. Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους· τί ἐστίν τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν Μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὀφισθεῖ με ; καὶ ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα ;

³⁸ Kav. gr. βασιάζω, alb. *πάγ*, W. baj ; v tekstu je ligatura za *m^b*.

³⁹ Napisan je znak, ki posebno z ozirom na druge znake za *tš* najbolj spominja na znak za *dž*, dasi popolnoma takega v Geitlerjevi paleografski tabeli ni.

⁴⁰ Kav. gr. βλος, alb. *ģiθe*. V tekstu je obliko brez *ε* morda še drugače lahko razložiti nego z dialektičnim onemenjem 'reduciranega vokala.

⁴¹ Kav. gr. ὀλιγος, alb. i *pake* ; prim. prip. ⁴⁰ ; prim. tudi v. 8. šum, Krist. *šume*, Kav. gr. πολός, alb. *šume*.

⁴² Kav. gr. πάλιν, alb. *perseri*, W. *perseri*, M. *persi* geško ; prim. še v 18. vrsti.

(Tođ.) *prá θáne tšira-* | (13) *keťe šók me šók, tš ašt keťó ki na θóťe ne níťšik prá núk me šifni prá ne níťšik do me šifni; n^e se dó škój ke babái;*

Krist. *Aťhere disa prei dišěpujš atī i θāⁿe níani tietrit, K'is āⁿšťe keťó ki na θote, Ede pak, ede nukē me šifni: ede prap ede pak, ede kēni me me pame? ede, Se unē vete tek āi?*

18. *ἔλεγον οὖν τοῦτο τι ἐστὶν ὁ λέγει τὸ μικρὸν; οὐκ οἶδαμεν τί λαλεῖ.*

(Tođ.) | (14) *pra θóšin tšá keťó. tšike ki na θóťe, núk e díme se kiš na θóťe kešťu.*

Krist. *Θóšine prá, K'is āⁿšťe keťó ki θote, Keťó ede pak? Nukē dime kiš f'et.*

19. *ἔγνων Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾶν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων ὅτι εἶπον Μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ ἄλλω μικρὸν καὶ ὄφρα εἶ με;*

(Tođ.) *u kojťua⁴³ krišti se do t e púsin, e ju dá véťe, pó pútni | (15) pse θáše ki ne níťšik prá núk me šifni, persi ne níťšik prá do me šifni;*

Krist. *Jesui prá muer vešt se dójšine me e püěťuns, ede u θa atúne, Per ketěⁿ háheni níani me tiětrine, se θaše, Ede pak, ede nukē me šifni: ede prap ede pak, ede kēni me me pame?*

20. *ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνησετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρῆσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλὰ ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.*

(Tođ.) *verté verté θémi júve se do káni e dó váji, jú | (16) ma dūhaja dó gezóje, e jú dó hel'móxi, pó hel'mi júje, dó kθéhet me gezim.*

Krist. *Per te vertét, per te vertét po u θom juve, Se ju kēni me kjamé, e kēni me bāⁿme vaje, por bota kā me ugezuem: ede ju kēni me uideņuem, por idenimi júei kā me ubāⁿme per gezim.*

21. *ἡ γυνή ὅταν τιτῆ λύπην ἔχει, ὅτι ἤλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.*

(Tođ.) *grúja kúr dó l'in⁴⁴, idenohet,⁴⁴ se vjén⁴⁵ i éřđe | (17) sahátí sáje, ma si te l'in⁴⁴ femine núk e kujťon ma te feštřet, prej gezimit se l'eu níerí me dūhate.*

⁴³ V besedi je pomotoma o mesto u, ker je izostala pika nad znakom; prim. v 17. vrsti u.

⁴⁴ Pričakovali bi ó, prim. v 18. vrsti gezóhet, v 19. vrsti kerkoñi in v 5. vrsti bāhet.

⁴⁵ Beseda je odveč in je tudi začéckana.

Krist. *Grüēja kur piel, kā idēnim, se i erdi ora: por si te pieli fōšņene, s' kujtōn māⁿ štrēngimīne, per gezimīne sē l'ēu ni nieri nde botēt.*

22. *Kal hmeis odv lōpny mev vōv ēxete ' pālīn dē θvομαι hmas, kal χαρήσεται hmōn h καρδία, kal tyn charōn hmōn odvdeis aīrei ap hmōn.*

(Tođ.) ašto⁴⁶ ne jū, naštī | (18) *idēni kēni ' po persī dūkem nder jūu, e dō ju gezošet zem^bra jūje, ki atēⁿ gezim sun^d ju a maři nerfi.*

Krist. *Ede ju pra taštī kēni idēnim: por per-se-rī kam me u pamē juve, ede zēmsra jūei kā me ugezuem, ede askuši nuke ngrē gezimīne tūei prei juš.*

23. *Kal ēn ekelny tēs hmetra em odv ēρωτήσετε odvden. amhn amhn legw hūm, ēn ti aitēshete tōn patēra, dōwsei hūm ēn tōv dvōματι μου.*

(Tođ.) *pra m at hēre mū mōs | (19) me pūtni pergā . vertē verte θēmi jūve, ki sā t i kerqoni babāit me emenit t em, ju a ep jūve . . .*

Krist. *Ede nd' atēⁿ dīte s' kēni me l'ūpun' asgāⁿ prei mejet. Per te vertēt, per te vertēt po u dom juve, Se sā t' i l'ūpni ātit mb' emenit t'em, kā me u dāⁿe juve.*

Odlomka na elbasanskem pismu, razume se, nista potekla od iste roke. To kaže pisava in tudi grafika. V prvem odlomku iz apostola (I) je naglasni znak cirkumfleks, v drugem odlomku iz evangelija (II) pa akut ali gravis. Znak za nalazicizacija je v I bolj okrogel, v II bolj oglat. Za *i* in *u* imamo v I na nekih mestih (v. 2, 6 in 8) poseben znak, podoben črki *a* z okroglostjo na levi strani, česar v II ni. Glasovna skupina *mb* je v I izpisana, v II pa izražena z ligaturo *m^b*: I 3 *zemberavet* — II 18 *zem^bra*, I 2 *kambevet*, I 8 *mbēskut*, toda II 7 *m^besōjne*, II 9 *m^bāni* Raba ligature *m^b* v II je seveda popolnoma v zmislu sestava elbasanskega pisma, pa se tudi v I n. pr. *n^d* vseskozi rabi. V II prim. poleg pogostnega *n^d* še slučaj z *n^g*: II 3 *n^gōfen*.

Dasi pa sta odlomka nedvomno napisana od različnih rok, se mora vendar oboje smatrati i po jeziku i po stilu prevoda za delo iste šole in po vsej verjetnosti tudi istega prevajalca, tako da bi II predstavljal v tem slučaju prepis. Ozko zvezo med obema prevodoma vidimo n. pr. iz enake frazeologije: Rom. I 24 *ēv avtois sok'-sok't* in Io. XVI 17 *πρός ἀλλήλους šok' me šok'*. Prim. Krist. *ndermiēt atūne in niāni tietrit*. Kar se tiče sicer dialekta prevoda obeh odlomkov, sledi že iz gornjih pripomenj k tekstu, da se nahaja v obeh identično narečje in sicer v vsēh ozirih — v glasovnem, morfološkem, sintaktičnem in leksikalnem — prehodno elbasansko-geško, ne pa morda toško ali severno-geško narečje.

⁴⁶ O je pomotoma brez vsakega znaka, prim. W. *aštū*, kar je pač tudi gori brati.

Nasprotno je pri Kristoforidiju popolnoma drug prevod s tudi povsem drugačno stilizacijo elbasansko-geškega narečja in grafike zanj, tako da je razvidno, da Kristoforidi ni vpošteval *Toderjevega* dela, temveč da je izhajal že čisto od svojih gotovih premis. Med tem ko se *Toder*, kakor vse kaže, precej zvesto drži elbasanskega narečja — seveda moramo pri tem predpolagati še starejšo fazo dialekta in morda tudi nekoliko ozir na naravne prehodne veze elbasanščine s toščino —, Kristoforidi v mnogem odstopa od pristne elbasanščine ter projavlja z ene strani tendenco bolj k geškemu severu (prim. le futurum s „kam“), z druge strani pa popravlja to geščino pod nekimi teoretičnimi, etimološkimi vidiki. Rečeno pojasnjuje sledeče.

V elbasanskem pismu in v odlomkih na njem so po elbasanskem izgovoru v glavnem vseskozi izvedene ligature za skupine nosnikov in eksploziv, Kristoforidi pa uporablja za nje prvotne etimološke skupine: Rom. I 23 *Tod. perendtse*, Krist. *Perendi*; Jo. XVI. 3 (*Tod.*) *n^s ofen*, Krist. *ng^s ofne* itd. Kristoforidi piše diftonge, *Toder* pa izvzemši gotove slučaje z *ua* monoftonge, kar je oboje v zmislu elbasanskega narečja in kar glede monoftongov Kristoforidi v svoji gramatiki sam uči:⁴⁷ lo. XVI 19 (*Tod.*) *pütni*, Krist. *pütune*; ib. 3 (*Tod.*) *müu*, Krist. *mue*; ib. 21 *Tod. grüja*, Krist. *grüja*; Rom. I 25 *n^d erüane*, Krist. *nderüene* itd. Redukcijski vokal stavi *Toder* v zmerni meri, kakor to deloma še danes odgovarja, a je pred nedavnim časom moralo še bolj odgovarjati elbasanskemu izgovoru. Je to približno isto stališče, kakor ga nahajamo pri *Frašeriju*.⁴⁸ Vokal *ε* odpada le pred sledečim vokalom in pri naglasu na tretjem zlogu od konca, pri čemer pa diftong *ua* šteje le za en zlog. Pri sonornih konzonantih stopi redukcijski vokal pred nje. V sredi besed se *ε* še vseskozi krepko drži. Prim. v I. odlomku *perendtse*, *mε fütüre*, *kater*, *te nêrezet*, *pëganësi*, *štätënat*, *n^d erüane*, *vertëten*, *fëmenë* itd. Povsem isto stališče zavzema II. odlomek. Temu nasprotno je šel Kristoforidi do skrajnih mej stavljenja redukcijskega vokala, tudi pri naglasu na tretjem zlogu od konca i. dr. : n. pr. Rom. I 27 *máškujtë*, *zakönine*, *natürese*, *tiëtërine*. Da pa tudi on ni tako govoril, kaže apostrof, ki ga v podobnih slučajih večkrat nahajamo, pa tudi izpad *ε* : n. pr. ib. *vetëhes'*, *vetëhen'*, ib. 25 *vertëten'*, lo. XVI 17 *tietrit* itd.

Navedene pripomnje naj zadoščajo za splošno karakteristiko jezika prevoda *Toderjevega* in Kristoforidijevega. Podrobnejše pa bo

⁴⁷ „Die Frage einer einheitl. alb. Schriftspr.“ str. 6, Anzeiger dunajske akademije znanosti, I. c. str. 54.

⁴⁸ S. H. F., *Škroñsture e gjuhesë shkëp*, Bukurešt 1886, str. 4: „*Keshëti në vendit të: hëkure, shëshinë, mëtere, pünënë, ðemi: hekur, shëshinë, motre a moter, pünent, etj*“

treba razpravljati zlasti o prvem tedaj, ko bo mogoče zbrati vse še dostopno tekstno gradivo.

Končno naj sledi še nekaj besed o sestavu in redu elbasanskega pisma. Tudi to dvojje je za presojo Toderjevega dela značilno in važno. Razen dveh, treh znakov je red abecede, ki šteje obilico 52 črk, po tradiciji stalen. Poleg Hahnovih abecednih zapiskov kaže na to tudi polovica abecede na III. faksimilu iz horologija pri Geitlerju. Na čelu elbasanskega pisma stoje znaki za vokale (*a, e, i, o, u, ü, ε*), za njimi se vrste znaki za konzonante, ki se pričenjajo s *s, z, ts, dz, n^{dz}*, vse pa zaključuje na 52. mestu za albansčino nepotrebni grški znak *ω*. Kakor je v tem zadnjem jasno videti vpliv grškega alfabeta, je red pisma sicer na splošno fonetičen, pa se v njem zrcali že nedvomno odsev naukov grške gramatike starejše dobe. Za dokaz naj nam služi gramatika iz početka XIX. stol., ki jo je napisal *Δημήτριος Νικολάου ὁ Λάρβαρις ἐκ Κλεισοῦρας τῆς Μακεδονίας*.¹ Postanek in razvitek njegovih naukov sega seveda v glavnem tradicionalno še v staroklasično in bizantinsko dobo.² Sicer pa delo odgovarja običajnemu stanju grške gramatike XVIII. stol. Po navedbi pismenih znakov se tu po stari šabloni uči: *Τὰ γράμματα διαίρονται εἰς δύο : εἰς φωνήεντα καὶ εἰς σύμφωνα. Φωνήεντα εἶναι ἐκεῖνα, ὅσα καθ' ἑαυτὰ ἐκφωνοῦνται ἢτοι κάμουνν συλλαβὴν καὶ εἶναι ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν : α, ε, η, ι, ο, υ, ω (str. 2)*. Odmev tega je naštevanje in red vokalov na početku elbasanskega pisma.

Po vokalih se navajajo v njem znaki za konzonante ter se njih razlika proti vokalom označuje s prisodobno : *Τὰ σύμφωνα ἀναλογοῦν μὲ τὰ σώματα καὶ τὰ φωνήεντα μὲ τὰς ψυχὰς (str. 3)*. Konzonanti pa se dele na dve skupini : *εἰς ἡμίφωνα καὶ εἰς ἄφωνα*. Prve definira naša grška gramatika : *Ἡμίφωνα εἶναι ἐκεῖνα, ὅσα χωρὶς τινος φωνήεντος ἢ διφθόγγου δίδουσιν ἄφ' ἑαυτῶν κάποιαν φωνὴν ἢ συριγμὸν, ὅταν προφέρωνται καὶ εἶναι ὀκτώ : ζ, ξ, ψ, λ, μ, ν, ρ, σ (str. 4)*. Tudi v elbasanskem pismu se pričinja vrsta konzonantnih znakov s „hemifonoma“ *s* in *z*. Za to,

¹ Γραμματικὴ ἀπλοελληνικὴ σχεδιασθεῖσα ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου τοῦ Λαοβάρεως τοῦ ἐκ Κλεισοῦρας τῆς Μακεδονίας εἰς χοῦσιν τῶν ὁμογενῶν νέων καὶ ἐκδοθεῖσα φιλοτιμῶ δαπάνῃ τῶν κυρίων ἀδελφῶν Λαοβάρεων. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδότη. 1806. Knjiga se nahaja v ljubljanski študijski knjižnici ter je bila nekdaž, kakor kaže podpis „Preshérn“ na njej, last pesnika Prešerna.

² Prim. H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. Berlin 1863, str. 553 sl. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur vom Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches. Zweite Auflage. München 1897. str. 501, 580 i. dr.

da stoji *s* pred *z*, kar je ζ , je mogoč dvojen razlog: *z* ene strani nahajamo v pismu še nekolikokrat nezveneč konzontan pred zvenečim (prim. *ts — dz*, *t — d*, *tš — dž* in *š — ž*), *z* druge pa nazivlje grški slovníčar „ σ — *μοναδικόν*“ ter ga oddeluje tako od drugih hemifonov, od katerih so mu „ λ , μ , ν , ρ — *ἀμετάβολα*“, a „ ζ (kot *zd*, sicer tudi *z*), ξ , ψ — *διπλα*“ (ib.). Da sledijo po *s — z* znaki za *ts — dz — n^{dz}*, ki so tudi po obliki pripadajoče ligature, je umevno, ker je tudi v drugih slučajih izveden v pismu sistem odgovarjajočih si glasovnih skupin: *t — l*, *k' — k — ks*, *r — r̄*, *g — n^g — n^g* in dalje *γ — h — χ — χ'*, *t — d — n^d*, *b — m^b — p*, *tš — dž — n^{dz}* ter *š — ž*. So to po večini ne le skupine glasov, ki so grškemu jeziku tuji, temveč uči tudi grška gramatika neko deljenje po govornih organih (str. 7). Med *s — z* s pripadajočimi glasovi in *t — l* je vrinjeno *v*, ki ga grška gramatika imenuje *μῆσον* (str. 5) in ki je morda tudi v izgovoru napominjal *t*. Mogel se je tudi povsem upravičeno smatrati za „hemifonon“. Med *t — l* in *r — r̄* nahajamo skupino *k' — k — ks*,³ ki ima tu svoje mesto pač radi „hemifona“ *ks* in zveze *l s k'*, po obliki znakov ligatur za *lj* in *kj*. Glede *z — l* prim. še str. 8: *καὶ τὸ μὲν ζ καὶ λ εἶναι γλωσσάτατα εἰς τὴν προφορὰν*. Da stojita pred nadaljnjim „hemifonom“ *m* znaka za *f — δ*, je, v kolikor to res odgovarja prvotnemu stanju razporedbe v pismu, morda uzrok neke vrste artikulatorični red (*r — r̄ — f — δ — m*: dentala — labiodental — interdental — labial), seveda tem laže pod vidikom, ako sta omenjena glasova bila sestavitelju pisma „hemifona“. Da je ta mogel imeti tak svoj nazor, za to bi govorilo *j* po *m*, torej glas, ki ga grščina nima in ki je sam po sebi mogel biti le „hemifonon“. Razen tega me navaja uvrščanje nezvenečega labiodentalnega spiranta *f* pred zvenečim interdentalnim spirantom *δ*, ker je tako razvrščanje nezvenečih glasov pred zvenečimi tudi sicer v pismu običajno, na misel, da se je tu med glasovoma najbrže izkonstruirala fonetična zveza, medtem ko je nezveneči interdentalni spirant *δ* našel svoje mesto pred skupino labialov *b — m^b — p* ter po skupini dentalov *t — d — n^d*. Zadnje je osnovano tudi po grški gramatiki, kjer stoji v redu „afonov“ *δ* neposredno za *τ*. Iz preostalih „hemifonov“ nimata odgovarjajočega mesta v prvi polovici elbasanskega pisma le *ps* in *n*. Nameščanje znaka za *ps* med *γ* in *h* je neumljivo in najbrže sekundarno; *n* pa je za *p* in pred šumevci ter očitivnimi ligaturami na koncu abecede, torej s svoje strani tako rekoč na koncu onega dela abecede, ki odgovarja grškim konzontanom, po vsej verjetnosti radi oblikovne

³ O ξ uči grška gramatika, da je sestavljeno iz *k* in *s* (str. 4).

sorodnosti z znakom *p*. Tudi znak za *ñ*, t. j. *nj*, ni postavljen poleg *n* kakor drugi palatali poleg odgovarjajočih nepalatalov, temveč stoji na koncu abecede med očitvidnimi ligaturami po *št* — *te* in pred *as* (sledi le še *ω*).

Po „hemifonih“ so morali dobiti svoje mesto seveda najpreje „afona“, v kolikor se ni to pri posameznih izmed njih iz raznih razlogov opredelilo drugače. „Afona“ definira grška gramatika sledeče: „*Αφωνα είναι εκείνα, ὅσα χωρὶς τινος φωνήεντος ἢ διφθόγγου δὲν δίδουσιν ἀφ' ἑαυτῶν καμίας φωνήν καὶ εἶναι ἐντέτα :* β, γ, δ, κ, π, τ, θ, φ, χ (str. 4). Ker je *σ* že od spredaj, trčimo v pismu najpreje na *γ*, toda šele po *g* — *n^g* — *g'* — *n^{g'}*. Ker grškega *γ* albanščina prav za prav ne pozna, grščina pa ne redovnega *g* (prim. str. 2), je umljivo, da se pričinja ta skupina z *g*. Razen tega je v gramatiki še tuje *γκ* = *g* na čelu pred *μκ* = *b* ter *ντ* = *d* (str. 8—9). Z ozirom na to in prejšnje (*τ* — *θ*) pa je mogoče umeti tudi nadaljnji red znakovnih skupin po *γ* : *h* — *χ* — *χ'*, *t* — *d* — *n^d* in (*θ*) — *b* — *m^b* — *p*.

Konec vrste znakov elbasanskega pisma tvorita skupini šumevcov ter očitvidnih ligatur. Da so šumevci *tš* — *dž* — *n^{dž}* ter *š* — *ž* na koncu konzonantov, je moglo prouzročiti že dejstvo samo na sebi, da padajo izven okvira grškega alfabeta; moglo pa je na to vplivati tudi kako poznanje fenikijskega, oziroma semitskih abeced, v katerih stoji *š* na predzadnjem mestu. Na zvezo grškega alfabeta s fenikijskim opozarja grška gramatika sama, ki pripoveduje v daljši pripomnji, da je Kadmus prinesel prve pismenske znake *ἀπὸ τῆν Φοινίκην* (str. 9). V navedeni pripomnji se govori dalje še o poznejši izpopolnitvi grškega alfabeta ter na splošno o razliki novejše grške izgovorjave v primeri s staro. V šolah so učenci izvedeli od svojih učiteljev ali tudi iz obširnejših gramatičnih del najbrže še kaj več o teh in takih vprašanjih, kar se je po tradiciji prenašalo iz davnih dni.⁴ Zato bi ne bilo nemogoče, da je tudi pri znaku za *ε* poleg diferenciacije grškega *ε* vplivalo morda tudi fenikijsko „*he*“, ker je znak obrnjen proti levi strani, kar se pri grškem *ε* tudi v ligaturah ne nahaja v taki meri. V razlago oblik znakov kot nadaljevanje študije v „Anzeigerju“ se tu dalje ne vpuščam.

Med šumevci pred *š* — *ž* — *št* stoji ligatura *st*, ki je po obliki popolnoma identična s sodobno grško ligaturo *st*, tudi v tisku

⁴ Prim. odmeve takih tradicionalnih naukov po grških gramatičnih spisih tudi v stari cerkvenoslovanski pismenosti v t. zv. Hrabrovi apologiji slovanskih pismen (Jagić, Razsuždenija južnoslavjanskoi i ruskoj stariny o cerkovno-slavjanskom jazykě. Izslédovanija po ruskomu jazyku. I 302, 311 sl.)

(gl. že gori). Kar se tiče mesta ligature, je seveda brezpomembno. Reči je morda le, da sta znaka za *s* — *ž* po svojem postanku bila občutena kot ligaturi. Iz drugih ligatur imamo po *št* in pred končnim *ω* še ligature *te*, *nj* in *as*, od katerih sta *te* in *as* brez dvoma tako pogosto rabljeni albanski partikuli, člen in negacija, *nj* pa je prav za prav izraz za fonetično enoten glas *n*, ki pa nosi za svoje ime ravno radi sosedstva *te* — *as* izvestno albansko besedo *njan* — *ñan*, med tem ko so vsi drugi konzonanti razen še ene izjeme poimenovani po sebi s pridodanim vokalom *a*, torej *sa* — *za* — *tsa* — *dza* itd. Druga izjema je *ksan* za *ks*, kar se je naravnost pripoznalo kot dvojni konzonant in kjer je tudi oblika očitvidna ligatura. Ker se *ks* nahaja regularno le v grških tujkah, je smatrati pač tudi ime črke za tujko iz novogrščine. Geitlerjeva domneva o zvezi s tošk. *ksaj* je kot neutemeljeno odvrniti. Da je pri imenih drugih črk na način poimenovanja latinskih znakov uporabljen vokal *a*, je razlagati morda iz tega, ker je *a* prvi vokal ter se v grški gramatiki definira: *Τὰ α ἑυφωνεῖται μὲ ἀνορθίαν φωνήν* (str. 6). Ako bi se pa hoteli ozreti še po kakšni paraleli, bi mogel kot na najbližji analogni slučaj pokazati le na slovansko glagolsko-cirilsko *šta* — *ša*, kar je lahko bilo znano tudi sestavitelju elbasanskega pisma, saj je imel n. pr. Thunmannov izvod Kavalliotisovega slovarja na koncu poleg latinskega abecednika še „slavonsko-bolgarski“, ki je obsegal osem strani (Thunmann, l. c. str. 179). Sicer se pa zdi, v elbasanskem pismu ni jasnih sledov cirilske azbuke, še manj seveda pa glagolske.

Na pojmovanje grške gramatike spominja še zaznamovanje dolžine pri vokalih s pomočjo podvojenja znakov: *Μακρὰ . . . καλοῦνται δὲ καὶ διπλά, ὅτι σὺγκεινται ἐκ δύο φωνηέντων* (str. 2). Da se znaka za *e* — *i* ter *u* — *o* razlikujeta le po piki nad znakoma za *i* — *o*, je morebiti v zvezi z dialektično črto, ki je široko razvita v celi vrsti narečij vseh balkanskih jezikov, da prehajata *e* — *o* pod gotovimi pogoji v *i* — *u*. To je tudi v elbasansčini, dasi iz drugih razlogov nego v grških ali macedonsko-slovanskih ali bolgarskih narečjih. Znak za *ü* je po svojem postanku vsekako znana grška ligatura iz *ov*. Znaki nad vokali ter interpunkcija so očitvidno prevzeti iz grške grafike. V transkripciji se seveda vse te posebnosti niso dale izvesti.

Tako kaže tudi analiza sestava in reda elbasanskega pisma v isto smer kakor razni drugi momenti, da je Toder moral biti učenec grške šole druge polovice XVIII. stol. Zanimiv in odločilen pa bi bil posebno odgovor na vprašanje, ki ga pa jaz tu v Ljubljani ne morem dati, ali je mogoče zaslediti v grških vplivih pri Toderju kako bistveno

črto šole Laskaritov, kakor so se imenovali pripadniki janinske šole, s katero je nedvomno stala v zvezi tudi moshopoljska. Saj je tam učil Vulgaris, a tega učenec je bil n. pr. Kavalliotis. Toda pretres teh in mnogih drugih z našim predmetom zvezanih nalog moram prepustiti bodočnosti, pa tudi drugim raziskovalcem, ki so tako srečni, da so uvidevajoč zanimivost in važnost takih raziskav za albansko filologijo ob enem tudi pri bogatejših virih.

„Арбанаски пирг“ у Хиландару.

У Средњем Веку постоје између Србије и Арбаније тесне везе политичке, културне и религиозне. У XV веку арбанаски кнезови у званичној преписци служе се српским језиком. Они подижу цркве српским светитељима; они чине прилоге српским црквама. И у манастиру Хиландару живи још успомена на интимне везе ове чувене српске задужбине са арбанаским кнезовима.

У ризници Хиландара чувају се две интересантне листине. Једна (под No 82), објављена, датирана је 1425./26. год. (на пергаменту). Друга (под No 105.) није датирана. У првој Иван Кастриот (1407.—1438.) са синовима Станишом, Репошем, Костантином и Ђурђем прилаже Хиландару село Радостуше. У другој игуман манастира Хиландара Атанасије са сабором цркве Хиландарске уступа пирг Св. Ђорђа Ивану Кастриоту и трима синовима његовим Гелошу, Костантину и Ђурђу. Станиша се овде не спомиње, поуздано због тога, што се он око 1428. год. беше потурчио. Пирг Св. Ђорђа уступа се споменутима заједно са виноградима, маслињацама и свима припадностима његовим и дају им се четири аделфата («адрфата») на њихова четири образа. Чим би један од њих умро («чим један образ оде»), имао би се угасити и дотични аделфат, а кад »оду сва четири образа«, т. ј. кад сва четворица помру, пирг ће се опет вратити под власт манастира Хиландара, а имена споменуте четворице остаће у поменику цркве, док траје Хиландара. За све ово Иван Кастриота и синови приложише манастиру »шестдесет флорина«.

Пирг Св. Ђорђа у Хиландару сачувао је све до данас назив »Арбанаски пирг«. Он је управо само под тим именом познат у манастиру. У овоме имену лежи сведочанство, да су се Иван Кастриот и његови синови користили правом, које им је давала споменута листина Хиландарска (No 105.), те су становали у пиргу Св. Ђорђа. Да су арбанаски кнезови неко време становали у Хиландару, сведочила би још једна околност.

У унутрашњем нартексу саборне цркве Хиландарске на северноме зиду сасвим доле налази се једна пространа полукружна ниша, која обележава један гроб у цркви. У ниши је у средини

Белешке:

Месапски натписи. (Н. В.) — Buonamici G., Di alcune vere od apparenți analogie fra l' etrusco e l' albanese. (Х. Б.) — Арбанаски и јерменски језик. (М. Б.) — Из арбанаског обичајног права. (Р. П.) — Латински елементи у арбанаском језику. (Х. Б.) — Uzajamni odnosi arbanaskog i rumunskog jezika. (Н. В.) — О. Hauser, Albanische Volkslieder. (Н. В.) — Др. Мита Костић, Арнаутско насеље у Срему. (Т. Р. Ђ.) — Novija arbanaska bibliografija. (Н. В.) — *Grai si suflet.* — А. Јовићевић, Малесија. — Арбанаске студије у београдском Универзитету 246

Хроника:

Th. Capidan: Институт за проучавање Јужноисточне Европе 253

Dr. St. Brandejs: Za prvním českým albanologem Janem Urbanem Jarníkem 255

Регистар 257

У идућим свескама „Архива“ изаћи ће, међу осталим, ови радови:

R. Nahtigal: О elbasanskem pismu in pismenstvu na njem (2. del).

Св. Симић: Прилози за историју српско-арбанаских односа у средњем веку.

К. Ошћир: Illyrica.

Х. Барић: Граматички и етимолошки прилози II. (Арб. рефлексии невр. сонанта).

Н. Варић: Iz arbanaske jezičke i kulturne istorije I.

М. Будимир: Из балканског фолклора.

Х. Барић и Д. Анастасијевић: Словенске, арбанаске и новогрчке глосе А. ритера фон Харфа.

Гл. Елезовић: Арбанаски текстови.

Т. Р. Ђорђевић: Арбанаске „вирђинуше“.

Т. Р. Ђорђевић: Прилози библиографији арбанаске картографије.

Н. Варић: Die albanischen Zehnerzahlen.

Б. Ковачевић: Један авантуриста из XVIII. века арбанаски претендент.

Рукописи се шаљу проф. **Х. Барићу**, Београд, Универзитет, Српски Семинар, Одељење за словенску филологију и лингвистику, соба бр. 1.

„Архив“ ће излазити за сада два пут годишње у свескама од 8—10 табака.

Годишња је претплата 50 динара за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, а за иностранство 50 фр. франака.

„Арбанаска библиографија за 1923 год.“ изаћи ће засебно. Цена 15 динара.

Претплата се шаље проф. **Т. Р. Ђорђевићу**, Београд, Универзитет, Етнолошки Семинар.

ONK - Slovenistika in slavistika

Br

NAHTIGAL R.

O elbasanskem

II 606

811.18

37000103916

COBISS o

UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

Штампала Учитељска Тискара у Љубљани.
